

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Навчально-науковий інститут ресторанно-готельного бізнесу та туризму
Кафедра економіки та туризму

ДОПУСКАЮ ДО ЗАХИСТУ

Гарант освітньої програми

к.е.н.

_____ Шамрін Р.В.
« ____ » _____ 2023 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»
зі спеціальності 242 «Туризм»
освітньої програми «Туризм»

на тему: «Аналіз регіональних ринків туристичних послуг в Україні в
умовах кризових явищ»

Виконав здобувач вищої освіти 2 курсу групи зТУР-22М
Коцюба Ілля Юрійович

(підпис)

Керівник: д.е.н., професор Горіна Г.О.

(підпис)

Засвідчую, що у кваліфікаційній
роботі немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних
посилань
Здобувач вищої освіти _____

Кривий Ріг
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
імені Михайла Туган-Барановського

Навчально-науковий інститут ресторанно-готельного бізнесу та туризму
Кафедра економіки та туризму
Форма здобуття вищої освіти заочна
Ступінь «Магістр»
Галузь знань 24 «Сфера обслуговування»
Освітня програма «Туризм»

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Гарант освітньої програми

к.е.н.

_____ Шамрін Р.В.

« ____ » _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Коцюби Іллі Юрійовича

1. Тема роботи: «Аналіз регіональних ринків туристичних послуг в Україні в умовах кризових явищ»
Керівник роботи д.е.н., професор Горіна Г.О.
Затверджені наказом ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського від «12» червня 2023 року № 158-с
2. Строк подання студентом роботи: «27» листопада 2023 року
3. Вихідні дані до роботи: монографічна і періодична наукова література, статистичні данні державної служби статистики України, аналітичні та статистичні данні Державного агентства розвитку туризму України, данні мережі Інтернет.
4. Зміст (перелік питань, які потрібно розробити):
 - 1) узагальнити теоретичне підґрунтя дослідження регіональних ринків туристичних послуг;
 - 2) проаналізувати основні показники та індикатором розвитку регіональних ринків туристичних послуг в умовах воєнного стану;
 - 3) запропонувати комплекс заходів поетапного повоєнного відновлення туристичної галузі України.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) графіки, таблиці, схеми, рисунки.

6. Дата видачі завдання «12» червня 2023 року.

7. Календарний план

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Добір та аналіз літературних джерел, визначення об'єкту, предмету та завдань дослідження	24.09.2023 р.	
2	Підготовка основної частини роботи	29.10.2023 р.	
3	Підготовка висновків та рекомендацій роботи	19.11.2023 р.	
5	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів, оформлення роботи	26.11.2023 р.	
6	Надання виконаної та оформленої кваліфікаційної роботи на кафедрі відповідно до вимог STU 02.02-30-2020	27.11.2023 р.	

Здобувач ВО

_____ (підпис)

Коцюби І. Ю.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Горіна Г.О.

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Загальна кількість в роботі:

сторінок – 48 рисуноків – 8 таблиць – 4 додатків – 4
графічного матеріалу - 0 використаних джерел – 42

Об'єкт дослідження: регіональні ринки туристичних послуг України.

Предмет дослідження: організаційно-економічні засади розвитку регіональних ринків туристичних послуг України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Мета дослідження: здійснення аналізу регіональних ринків туристичних послуг в Україні в умовах кризових явищ, а також обґрунтування комплексу заходів поетапного повоєнного відновлення діяльності туристичної галузі України.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, логічне узагальнення та наукова абстракція; порівняльні, графічні методи (для наочного зображення матеріалу, візуалізації теоретичних та практичних положень).

Основні результати дослідження: узагальнено теоретичне підґрунтя дослідження регіональних ринків туристичних послуг; проаналізовано досвід країн, які у повоєнний час відновили і примножили власний туристично-рекреаційний потенціал, а саме Хорватії, Грузії, Кіпру та Ізраїлю; визначено низку причин, що перешкоджають розвитку в'їзного туризму в Україні в умовах воєнного стану; проаналізовано стан пошкодження або зруйнування об'єктів культурної спадщини та об'єктів культурної інфраструктури за регіонами України; проаналізовано динаміку податкових надходжень від туристичної галузі по областях за 9 місяців, 2021-2023 рр.; обґрунтовано, що позитивним показником функціонування туристичної галузі України є збільшення туристично-інформаційних центрів за регіонами держави; досліджено чинники розвитку туристичної галузі в післявоєнний період (стимулятори та дестимулятори); запропоновано та обґрунтовано комплекс заходів поетапного повоєнного відновлення діяльності туристичної сфери в Україні.

Ключові слова: регіональні ринки туристичних послуг, туризм, туристична галузь, криза, воєнний стан, повоєнне відновлення,

ЗМІСТ

Вступ	6
Основна частина	8
Висновки та рекомендації	36
Список використаних джерел	45
Додатки	48

ВСТУП

Розвиток туризму в Україні останніми роками ускладнювався через вплив низки зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед останніх варто вказати на ті, що були неочікуваними для нашої держави, зокрема, зовнішні фактори. Відтак, вони вимагали та продовжують вимагати застосування новітніх інструментів державної політики, що мають забезпечити сьогодні мінімальне функціонування туристичної сфери, а у післявоєнний період – її стабільний розвиток.

На сучасному етапі туристична індустрія в Україні є однією з найбільш постраждалих галузей під час війни. Зі зрозумілих причин у нашій державі більше року цей вид економічної діяльності не може нормально функціонувати та розвиватись. Заборона авіасполучення та транскордонних валютних операцій є також одними із визначальних чинників гальмування розвитку туристичної індустрії. Внутрішній туризм в Україні також не розвивається через численні ракетні обстріли. Враховуючи важливість останніх подій і їх вплив на функціонування туристичної індустрії, особливої актуальності набувають питання пріоритетів забезпечення розвитку цього виду економічної діяльності.

Окремі питання особливостей розвитку туристичної індустрії в Україні в умовах війни вивчали та продовжують вивчати О. Бордун, О. Лучка, Г. Машіка, Н. Мірко, В. Монастирський, А. Моца, О. Недзвецька, Н. П'ятка, О. Роїк, О. Чорний, В. Шевчук, Н. Якименко-Терещенко та ін. Проте, нові виклики та перспективи розвитку регіональних ринків туристичних послуг України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення ставлять нові вимоги до пошуку пріоритетів такого процесу.

Об'єкт дослідження: регіональні ринку туристичних послуг України.

Предмет дослідження: організаційно-економічні засади розвитку регіональних ринків туристичних послуг України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Мета дослідження: здійснення аналізу регіональних ринків туристичних послуг в Україні в умовах кризових явищ, а також обґрунтування комплексу заходів поетапного повоєнного відновлення діяльності туристичної галузі України.

Завдання дослідження:

- 1) узагальнити теоретичне підґрунтя дослідження регіональних ринків туристичних послуг;
- 2) проаналізувати основні показники та індикатором розвитку регіональних ринків туристичних послуг в умовах воєнного стану;

3) запропонувати комплекс заходів поетапного повоєнного відновлення туристичної галузі України.

Теоретичною і методологічною основою кваліфікаційної роботи стали роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, статистичні данні державної служби статистики України, аналітичні та статистичні данні Державного агентства розвитку туризму України, Національної туристичних організації України. У роботі використані загальнонаукові *методи*: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, логічне узагальнення та наукова абстракція; порівняльні, графічні методи (для наочного зображення матеріалу, візуалізації теоретичних та практичних положень).

Кваліфікаційна робота складається з вступу, основної частини, висновків та рекомендацій, списку використаних джерел з 42 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 48 сторінок.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 р. «поставило під загрозу не лише туризм на теренах України, але і міжнародний сектор подорожей, який щойно почав відновлюватись від втрат, викликаних пандемією Covid-19. Туристичний сектор, що почав впевнено відновлюватись у січні 2022 р., значно звузив можливості для повномасштабного зростання вже в березні 2022 р.» [1].

Суттєвих втрат у ході війни зазнав туристично-рекреаційний потенціал. «Криза набула системного характеру у зв'язку зі шкодою, завданою не лише людям і майну підприємств, котрі розміщувались на окупованих територіях і у зонах бойових дій. Були зруйновані, привласнені або викрадені природно-рекреаційні ресурси, об'єкти культурної і історичної спадщини, туристичної інфраструктури. Унаслідок війни туристичні потоки скоротились, а потенціал внутрішнього туризму залишається обмеженим у зв'язку з замінуванням значних територій, постійною загрозою нових нападів, у тому числі з північного напрямку і регулярних ракетних обстрілів» [2].

Сучасний етап функціонування економічних систем різних рівнів «характеризується пороговими значеннями нестабільності. Загрози і виклики сучасності негативно позначаються і на функціонуванні сфери туризму, яка, з одного боку, є одним із найбільш перспективних напрямів економічної діяльності, а з іншого – надзвичайно чутливою до дії деструктивних чинників різного походження. Природа туризму як соціального явища зумовлює його тісні взаємозв'язки із процесами, що проходять у межах регіональних спільнот та в окремих дестинаціях» [26]. Поширення міжнародного тероризму, «нелегальної міграції, зростання захворюваності на соціально небезпечні хвороби, загальне погіршення екологічної ситуації, незважаючи на інтенсифікацію туристичних потоків, призводять до суттєвого зростання їхнього негативного впливу на туристичну діяльність, що має різний ступінь прояву на просторовому рівні» [26].

Під географічним регіоном як системою слід розуміти «закономірний взаємозв'язок різноякісних видів та об'єктів людської діяльності в умовах цілісної території, що функціонально зорієнтовані на забезпечення потреб конкретної спільноти людей. У найбільш загальному вигляді він може розглядатися як система, що являє собою взаємозв'язану сукупність різноякісних за своєю субстанційною природою елементів (природних, демографічних, господарських), їхніх властивостей та відношень, яка в результаті взаємозв'язків утворює нову якість, що виявляється у відносній стійкості, територіальній та функціональній цілісності, структурній організованості, особливому вияві закономірностей розвитку даної цілісності» [27]. Географічний регіон зароджується та функціонує в результаті складних процесів геопросторової

взаємодії «територіальних поєднань природних ресурсів, господарсько-територіальних об'єктів, демогеографічних об'єктів, які розглядаються як її субстанційні підсистеми (компоненти). Ця взаємодія знаходить вираз у циркулюванні досить великої множини зв'язків (прямих, зворотних, вторинних) між матеріально-речовинними об'єктами-елементами. Специфічною рисою таких зв'язків є їхня істотна опосередкованість територією» [27].

У цьому аспекті структури варто звернути увагу на підсистему послуг, «оскільки саме до неї як структурної складової частини належить туризм. Головною функцією сфери послуг як підсистеми географічного регіону є безпосереднє задоволення життєвих потреб людини та створення сприятливих умов її життєдіяльності. Вона відіграє роль своєрідної зв'язувальної ланки між базовими підсистемами (природно-ресурсна та матеріально-виробнича), з одного боку, та демогеографічною підсистемою, з іншого. Значення її полягає насамперед у тому» [27], що вона виконує безпосередньо переважну більшість соціальних і гуманітарних загально регіональних функцій.

Регіональну туристичну систему слід розуміти «як складну, відкриту, частково саморегульовану туристичну систему, що формується на регіональному рівні під впливом туристичних потоків; складається із соціальної, ресурсної, інфраструктурної, організаційної, управлінської, науково-освітньої та інформаційної підсистем; основною метою функціонування її є модернізація туристичної сфери регіону» [26].

Ще один підхід до тлумачення терміну «туристичний регіон» представлений у монографії Борушак М. «Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів». На думку авторки, «туристичний регіон – це географічна територія, яку гість або туристичний сегмент вибирає з метою подорожі. Така територія містить всі споруди, необхідні для перебування, розміщення, харчування і організації дозвілля туристів. Регіон є єдиним туристичним продуктом і конкурентоспроможною одиницею і повинен управлятися як стратегічна комерційна одиниця» [28, с.67].

Науковцем також було встановлено, «що в основі виникнення різноманітних підходів до визначення поняття «туристичний регіон» лежить селективний вибір туристичних ознак, детальний аналіз яких дозволив поділити регіони на чотири групи» [28, с.67]: 1) «туристичний регіон визначається певною туристичною ознакою (наприклад, наявністю туристичного потенціалу, унікальних природних чи історико-культурних пам'яток тощо)» [29, с. 9]; 2) «туристичним може вважатися лише той регіон, у якому обов'язково виробляється туристичний продукт; 3) щоб називатися туристичним регіоном, територія повинна відповідати основним вимогам: мати об'єкти туристського інтересу (пам'ятки історії та культури, музеї, природні атракції тощо). В її межах повинна існувати можливість надання необхідних для задоволення потреб туристів послуг такої якості, на яку очікує клієнт (транспортне обслуговування,

умови для проживання, організація дозвілля з відповідним рівнем обслуговування)» [29, с.10]; 4) «регіон слід уважати туристичним, якщо використання і реалізація туристичних ресурсів здійснюється у відповідному обсязі, а набір запропонованих туристичних послуг є значно ширшим від мінімально необхідного, з врахуванням специфіки конкретного туристичного регіону» [29, с.10].

Останнім часом разом із поняттям «туристичного регіону» у туристському лексиконі вкорінюється також поняття «регіонального туризму», яке «містить у собі два тісно зв'язані між собою аспекти: географічний і соціально-економічний. Перший відображає просторовий розподіл рекреаційних ресурсів, об'єм рекреаційних потреб місцевого населення і ступінь задоволення їх у конкретному районі, а також можливості для залучення зовнішніх туристських потоків на дану територію. Другий свідчить про рівень рекреаційного розвитку території, що зумовив місце даного регіону на вітчизняному і світовому туристському ринку, і соціально-економічні умови, здатні стимулювати або стримувати розвиток сфери туризму» [30, с.10].

Сталі характеристики туристської діяльності пов'язані, «як правило, з рівнем національних держав, що мають чітко зафіксовані межі. За напрямком туристського потоку традиційно відокремлюють виїзний, в'їзний та внутрішній туризм, що за різних комбінацій формує міжнародний, національний та туризм у межах країни. А. Александрова вважає, що такий поділ може використовуватися на різних територіальних рівнях: глобальному, регіональному, в межах країни та місцевому. При цьому регіональний рівень виступає як наддержавний» [29, с.20].

У географічній енциклопедії України наводиться наступне визначення поняття «рекреаційний регіон» – це «територіальна рекреаційна система, у яку входять підсистеми тривалого та короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також управління обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району» [4, с. 121].

У енциклопедичному словнику-довіднику з туризму «регіональний туризм розглядається як туристська діяльність, характерна для конкретного регіону сукупності країн чи територій з однотипними умовами розвитку туризму і схожим рівнем туристського освоєння» [31, с.322].

У роботі Кифяка В. зустрічається термін «внутрішньорегіональний туризм», «який разом із приміським та внутрішньодержавним туризмом був віднесений авторкою до внутрішнього туризму. Внутрішньорегіональний туризм був визначений як поїздки та подорожі в межах певного регіону. Регіоном у даному випадку виступає як область, так і територіальна спільність комплексу областей, об'єднаних загальними культурно-історичними, природно-кліматичними, економічними або іншими особливостями» [32, с. 81].

Таким чином, «туристичний регіон являє собою територію, що має в своєму розпорядженні об'єкти туристичного інтересу і пропонує певний набір

послуг, необхідних для задоволення потреб туристів. Як туристичний регіон можуть розглядатися і окремих комплекс, і місто, місцевість, курорт, район, область, країна або навіть група країн, які турист вибирає за мету своєї подорожі» [30].

В рамках нашого дослідження розвиток регіонального туризму, будемо характеризувати як розвиток туризму у межах області.

Ключовим напрямом модернізації туристичної сфери на сучасному етапі» є гарантування безпеки туризму, яку на регіональному рівні ми трактуємо як стан функціонування регіональної туристичної системи у визначений період часу, що характеризується відсутністю загроз і дає можливість забезпечити стабільний розвиток цієї системи у майбутньому» [26]. Для оцінки необхідності та спрямованості модернізаційних змін у контексті подолання наслідків кризового періоду важливим є «грунтовний аналіз динамічних, структурних та просторових характеристик регіональних туристичних систем держави, які формують їхній потенціал розвитку. Водночас оцінка наслідків минулих криз дає змогу спрогнозувати тенденції розвитку туристичної сфери окремих регіонів і держави загалом у найближчому майбутньому» [26].

Із цією метою нами проаналізовано динаміку зміни параметричних характеристик регіональних туристичних систем України на сучасному етапі їхнього функціонування.

З метою поновлення туристичної та інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної галузі України першочерговим завданням є «вироблення довготривалої стратегії за цим напрямком з урахуванням досвіду країн, які у повоєнний час відновили і примножили власний туристично-рекреаційний потенціал» [2].

Розпочнемо аналіз сучасних стратегічних підходів до відновлення туристично-рекреаційного потенціалу з досвіду Хорватії. «Сфера туризм у цій країні практично припинила функціонувати впродовж 1990-х років під час війни. Після завершення війни розпочалась доволі широка піар-кампанія держави і втілення низки туристичних інновацій. Ключовою перевагою для просування було обрано природно-рекреаційний потенціал. Завдяки наявності географічних особливостей – сотень островів, вдалось забезпечити приплив туристів, які раніше знали лише про існування грецьких островів» [3].

Хорватські пляжі почали одержувати «голубі прапори» як свідчення екологічності та чистоти. «Про пляжні локації Хорватії почали з'являтися публікації в іноземних виданнях, згодом по мірі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій до процесу просування доєдналися блогери та соціальні медіа. Завдяки якісно вибудованій післявоєнній стратегії країною почали цікавитися великі круїзні компанії, а також міжнародні туроператори та відомі мережеві готелі. Швидкий розвиток туризму значно вплинув на

хорватську економіку, нині понад десять мільйонів гостей кожного року приносять значні доходи країні створюючи близько 15% ВВП Хорватії» [3].

З наукової точки зору цікавим є досвід розвитку Грузії після російсько-грузинської війни 2008 р. У 2008 р. Грузія отримала широкий запит у мережі «Інтернет», була на шпальтах усіх світових газет і, відповідно, стала більш упізнаваною в світі, що спричинило туристичний бум там після війни [4]. Проте, як зазначено в роботі Н. Рінкіашвілі [5], індустрія туризму дуже постраждала від цієї війни. Тому після війни Грузія зосередилася на створенні позитивного туристичного іміджу. У цей процес були залучені різні регіони (Аджарія, Кахетія, Сванетія та ін.). «У 2010 р. було розроблено Стратегію регіонального розвитку Грузії до 2017 року, яка серед пріоритетів передбачала розвиток туризму та захист навколишнього середовища. Ця державна стратегія поступово зробила туристичну галузь основою економічного розвитку країни. Значну роль також відіграв Закон Грузії «Про підтримку розвитку вільних туристичних зон у Кобулеті та Анаклії», який передбачав придбання інвесторами ділянок землі для побудови готелів за символічну плату в один ларі за умови збереження профілю протягом 15 років» [4].

У якості інших прикладів розглянемо досвід Кіпру та Ізраїлю. «Кіпр став одним з найбільш популярних осередків для туристів після завершення міжетнічного конфлікту громад Греції та Туреччини. Стратегія промо-туризму Кіпру була схожою до хорватської і передбачала визначення ключових туристичних переваг, а відтак – їх активна, масована реклама у інформаційному просторі інших держав» [6].

Важливим для України є і досвід Ізраїлю, який не зважаючи постійні війни із Палестиною все одно зберігає статус туристичної країни. «Особливістю є те, що туристичний бізнес Ізраїлю повністю адаптувався до ситуації постійної загрози військового конфлікту. Тим не менш, кожна швидкоплинна війна, як-от травнева війна 2021 року в Газі, призвела до позбавлення країни приблизно 0,5% річного приросту національної економіки» [7]. «Галузі економіки суттєво недоотримують доходів; і особливих втрат зазнає туризм. Впродовж 50-денної війни в Газі (яка була найтривалішою з трьох воєн починаючи з 2009 року) туристичний бізнес Ізраїлю втратив свого кожного четвертого потенційного туриста, а також понад півмільярда доларів виручки. Тим не менше, акцент на медичному і паломницькому туризмі, а також медійна кампанія щодо заходів безпеки стали рушіями швидкого відновлення позицій Ізраїлю на міжнародному туристичному ринку» [7].

Ізраїль має значний туристичний потенціал для розвитку різноманітних видів туризму, однак через постійні військові конфлікти туризм країни страждає [8]. «З 1948 р. Ізраїль пережив сім офіційних війн, 18-річний конфлікт у південному Лівані та дві інтифади, або збройні повстання палестинців, а також незліченну кількість терористичних атак. Індустрія туризму в Ізраїлі розвивалася

і зростала в 1960-х роках. До Шестиденної війни в 1967 р. чисельність туристів була меншою за 400 тис» [8]. Разом із збільшенням кількості подорожей на реактивних літаках Шестиденна війна фактично дала поштовх зростанню туризму в Ізраїлі завдяки отриманим територіям, які забезпечили доступ до таких туристичних напрямків, як Східний Єрусалим, де розташовано багато святих місць, Мертве море, узбережжя Синаю на Червоному морі та Західному березі. Далі в історії туризму Ізраїлю були спади та підйоми туристичного розвитку. «Щоб подолати економічний спад і відродити туризм, ізраїльський уряд звернувся до євангелістів США, зокрема до християн-сіоністів, чії релігійні переконання роблять їх непохитними прихильниками Ізраїлю. У 2002 р. Міністерство туризму Ізраїлю розпочало широку маркетингову кампанію, спрямовану на християнські групи, в надії на збільшення туризму та рекламу Ізраїлю» [8]. Уряд також фінансував платні поїздки до Ізраїлю членів цих груп. У 2004 р. El Al, головна ізраїльська авіакомпанія, співпрацювала з Міністерством туризму, щоб скласти та продати турпакети зі знижкою до Ізраїлю. «Такі зусилля стимулювали розвиток туризму – до 2005 р. кількість туристів зросла до 1 916 000 відвідувачів. Нетрадиційною причиною відвідування Ізраїлю є політика. Ізраїльсько-палестинські відносини є основною мотивацією для прихильників цього виду туризму. Деякі з відвідувачів їдуть до Ізраїлю, щоб продемонструвати солідарність з тією чи іншою стороною, деякі їдуть як активісти, щоб сприяти миру та переговорам між двома сторонами, а інші просто приїжджають, щоб дізнатися про конфлікти з перших вуст» [8].

Туризм – одна з основних галузей економіки України. «У міру її розвитку в країні паралельно розвивається транспортна інфраструктура, покращується екологічний стан навколишнього середовища поблизу туристичних підприємств та рекреаційних зон, міська та комунальна інфраструктура. Проте ринок туризму дуже вразливий до криз різного походження, таких як стихійні лиха, епідемії, соціально-економічні та політичні кризи, воєнні конфлікти, що призводять до дестабілізації ситуації всередині країни» [9]. Цей факт підтверджує ситуація в туристичній галузі України, «яка з початком повномасштабної війни пережила справжній крах. Зокрема, велика кількість туристичних компаній закрилася або перепрофілювала свою діяльність, а готелі, санаторії та туристичні бази, приймають біженців з окупованих територій. Ситуацію ускладнює й те, що небо над Україною закрито для польотів» [9].

На сучасному етапі туристична індустрія в Україні є однією з найбільш постраждалих галузей під час війни. «Зі зрозумілих причин у нашій державі більше року цей вид економічної діяльності не може нормально функціонувати та розвиватись. Заборона авіасполучення та транскордонних валютних операцій є також одними із визначальних чинників гальмування розвитку туристичної індустрії. Внутрішній туризм в Україні також не розвивається через численні ракетні обстріли. Враховуючи важливість останніх подій і їх вплив на

функціонування туристичної індустрії, особливої актуальності набувають питання пріоритетів забезпечення розвитку цього виду економічної діяльності» [10].

Під загрозу потрапив як в'їзний туризм в Україні, так і виїзний. Причин, що стали перешкодою розвитку в'їзного туризму на сьогоднішньому етапі розвитку туристичної галузі України візуалізовано на рис. 1.

Причини, що перешкоджають розвитку в'їзного туризму в Україні в умовах воєнного стану:	воєнні дії на території України, що несуть небезпеку не лише для туристів, але і для всього населення України, особливо в місцях окупації та ведення активних бойових дій;
	втрата значної частини туристично-рекреаційних ресурсів (історичних пам'яток, пам'яток культури, архітектури, релігійно-туристичних об'єктів, природно заповідного та лікувально-оздоровчого фонду) у зв'язку із їх повним або частковим руйнуванням внаслідок бойових дій або із розміщенням в зонах окупації чи бойових дій;
	руйнування інфраструктури в районах проведення активних бойових дій (заклади розміщення, заклади харчування, заклади розваг тощо);
	закриття повітряного простору для цивільної авіації;
	порушення логістики на території України, що пов'язано або із руйнуванням шляхів сполучення або із розміщенням окупаційних військ на шляхах сполучення;
	розміщення окупаційних військ на території областей, що є важливими туристичними центрами в Україні;
значна втрата трудових ресурсів, що пов'язано із виїздом персоналу за кордон, переміщенням персоналу в інші регіони України або задіянням персоналу у воєнних діях.	

Рисунок 1 – Причини, що перешкоджають розвитку в'їзного туризму в Україні в умовах воєнного стану (складено автором за даними [1])

Аналіз втрат туризму внаслідок російсько-української війни можна провести за кількома напрямками: «реальні витрати у вигляді зменшення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів (у тому числі зменшення кількості платників податків); прямі збитки внаслідок руйнування об'єктів туристичної індустрії; непрямі втрати від майбутнього зниження доходів від туризму; витрати, пов'язані з необхідністю відновлення туристичної індустрії» [10].

Оскільки розвиток туризму безпосередньо залежить від об'єктів культурної спадщини та об'єктів культурної інфраструктури проаналізуємо стан їх пошкодження або зруйнування за регіонами України.

Так, під час бойових дій багато об'єктів культурної спадщини України були знищені, пошкоджені або потрапили під загрозу. Міністерство культури та інформаційної політики України продовжує фіксувати пошкодження пам'яток культурної спадщини в Україні внаслідок російської агресії. «За період з 24 лютого 2022 року по 25 листопада 2023 року зруйновано або пошкоджено 863 об'єкти культурної спадщини. З них пам'яток національного значення – 119, місцевого значення – 674, щойно виявлених – 70. Зокрема, пам'ятки архітектури складають 276 об'єктів, архітектури та містобудування – 252, історії – 200, архітектури, історії – 33, монументального мистецтва – 19, містобудування, монументального мистецтва – 17, археології – 18, архітектури та містобудування, історії – 38, містобудування – 5, науки і техніки – 2, садово-паркового мистецтва – 1, архітектури та містобудування, монументального мистецтва – 1, архітектури, монументального мистецтва – 1» [11]).

Згідно з даними ОВА, з початку повномасштабного вторгнення повністю було зруйновано 23 пам'ятки, частково пошкоджено 663 пам'яток, ступінь пошкодження 177 об'єктів залишається невідомим.

Таблиця 1 – Пам'ятки культурної спадщини пошкоджені або зруйновані за регіонами України*

Область	Загальна кількість пошкоджених чи зруйнованих пам'яток	Перелік за районами	Національне значення/місцеве значення
1	2	3	4
Харківська область	216	Богодухівський – 4 Ізюмський – 14 Красноградський – 2 Лозівський – 1 Харківський – 181 Чугуївський – 14	10 національного значення 202 місцевого значення 4 щойно виявлених об'єктів
Одеська область	112	Білгород-Дністровський – 1 Одеський – 110 Ізмаїльський – 1	27 національного значення 85 місцевого значення
Херсонська область	86	Бериславський – 10 Білозерський – 2 Каховський – 32 Херсонський – 42	12 національного значення 44 місцевого значення 30 щойно виявлених
Чернігівська область	70	Чернігівський район – 63 Корюківський – 1 Новгород-Сіверський – 2 Ніжинський – 3 Прилуцький – 1	27 національного значення 37 місцевого значення 6 щойно виявлених об'єктів

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Київська область	69	Білоцерківський район – 1 Броварський район – 5 Бучанський район – 14 Вишгородський район – 6 місто Київ – 43	16 національного значення 37 пам'яток місцевого значення та 6 щойно виявлених
Запорізька область	38	Василівський район – 12 Запорізький – 15 Пологівський – 10 Мелітопольський – 1	38 пам'яток місцевого значення
Львівська область	33	Золочівський район – 1 Стрийський – 1 Франківський – 29 Галицький – 2	2 національного значення 31 місцевого значення
Дніпропетровська область	32	Дніпровський район – 15 Криворізький – 4 Нікопольський – 13	1 національного значення 25 місцевого значення 6 щойно виявлених
Луганська область	30	Сватівський район – 5 Северодонецький – 23 Щастинський – 2	30 пам'яток місцевого значення
Сумська область	25	Конотопський район – 5 Охтирський – 12 Сумський – 7 Шосткинський – 1	5 національного значення 20 місцевого значення
Миколаївська область	22	Миколаївський район – 22	3 національного значення 15 місцевого значення 4 щойно виявлених
Хмельницька область	9	Шепетівський район – 1 Хмельницький – 8	1 національного значення 5 місцевого значення 3 щойно виявлених
Вінницька область	4	Вінницький район – 4	1 національного значення 3 місцевого значення
Житомирська область	2	Коростенський район – 2	1 національного значення 1 місцевого значення

*складено автором за даними [11]

ЮНЕСКО також підтвердила пошкодження з 24 лютого 2022 року «274 культурних об'єктів в Україні – 117 релігійних об'єктів, 27 музеїв, 98 будівель, що мають історичну та/або мистецьку цінність, 19 пам'ятників, 12 бібліотек, 1 архів. В організації зазначили, що проводять попередню оцінку збитків, завданих

культурним цінностям, шляхом перехресної перевірки повідомлень про інциденти з кількох надійних джерел» [12].

Найбільше пошкоджень культурних об'єктів ЮНЕСКО зафіксувало в «Донецькій (78 об'єктів), Харківській (55 об'єктів), Київській (38 об'єктів), Луганській (33 об'єкти) та Чернігівській областях (17). Також є ушкодження в Запорізькій та Сумській (по 12 об'єктів), Одеській та Миколаївській (по 8), Херсонській (6), Житомирській (3), Вінницькій (2) і Дніпропетровській та Львівській областях (по 1)» [12] (рис. 2).

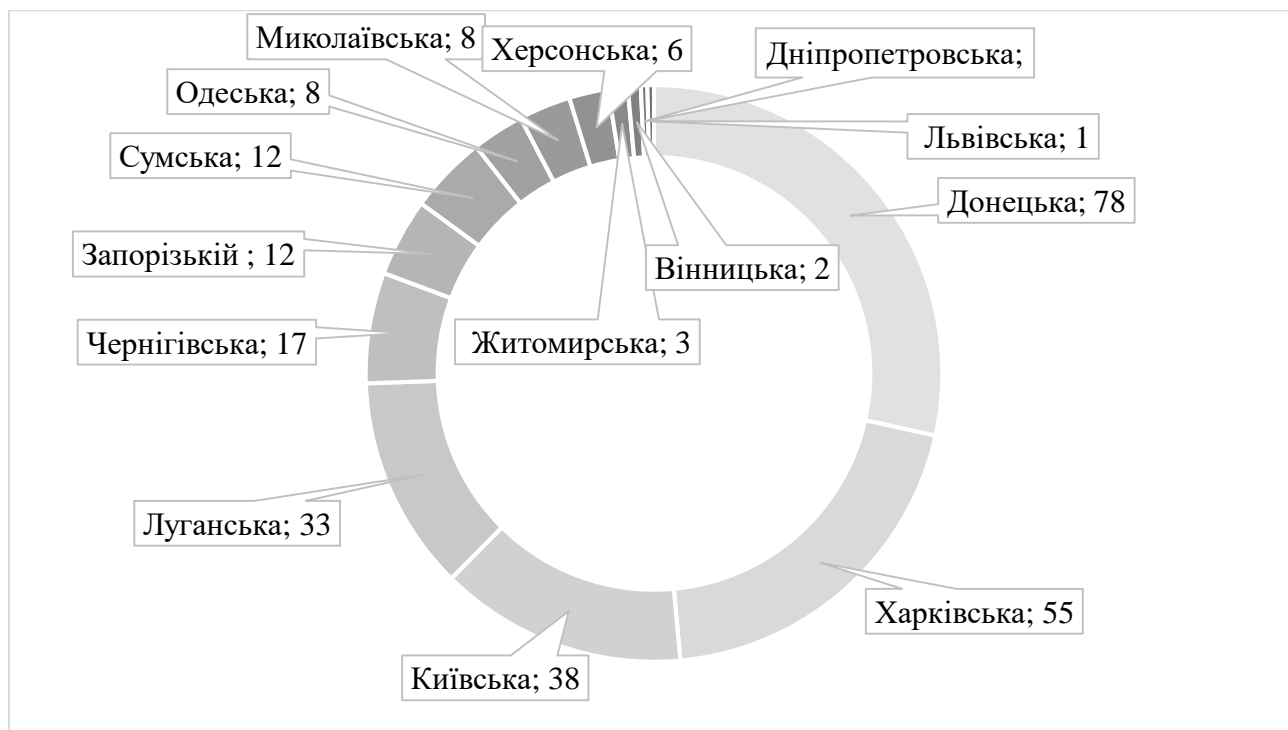

Рисунок 2 – Пошкоджені культурні об'єкти України за оцінкою ЮНЕСКО
(складено автором за даними [12])

Серед пошкоджених пам'яток Донецької області: «Донецький академічний обласний драматичний театр у Маріуполі, Свято-Георгіївський скиту у селі Долина, храм Казанської ікони Божої Матері в місті Мар'їнка, Маріупольський краєзнавчий музей, Будинок культури в Лимані, мечеть Аль-Кадар у Бахмуті, Будинок культури в Нью-Йорку» [12].

У Харківській області від воєнних дій постраждали: «Будинок «Слово» у Харкові, Харківський національний академічний театр опери та балету, Меморіал Голокосту «Дробицький Яр», Свято-Вознесенський кафедральний собор в Ізюмі, Меморіал жертв тоталітаризму, Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди у Сковородинівці, Половецькі кам'яні

баби (9-13 століття) в Ізюмі, Куп'янський краєзнавчий музей» [12] та інші пам'ятки.

Серед об'єктів Київщини, що постраждали від нападу росіян: «Іванківський історико-краєзнавчий музей, Георгіївська церква у Заворичах, погруддя Тараса Шевченка та пам'ятник Архангелу Михаїлу в Бородянці, дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці, Музей Ханенків у Києві, Національний музей Тараса Шевченка у Києві, Свято-Троїцька церква (1909-15 рр.)» [12].

У Луганській області пошкоджено такі культурні пам'ятки як «будівля колишніх казарм Содового заводу (1895 року побудови) у Лисичанську, Ісламський культурний центр «Бісмілья» у Северодонецьку, Залізничний вокзал Попасної, збудований у 1878-93 роках, Луганський обласний академічний український музично-драматичний театр у Северодонецьку» [12].

На Чернігівщині пошкоджені серед іншого зазнали такі об'єкти: «Історична будівля обласного молодіжного центру, колишній кінотеатр ім. Щорса, Чернігівський військово-історичний музей, церква Успіння Пресвятої Богородиці, збудована у 1801-04 рр., у Новому Бикові, Обласний художній музей ім. Г. Галагана, Меморіальний будинок-музей-садиба Михайла Коцюбинського» [12].

Серед пошкоджених пам'яток в Запорізькій області: «Історико-архітектурний музей «Садиба Попова», колишній будинок Генріха Янцена в Оріхові, церква Архангела Михаїла у Комишувасі, Будинок культури у Малій Токмачці» [12].

У Сумській області серед іншого постраждали: «Охтирський міський краєзнавчий музей, Будинок управителя маєтками Леопольда Кеніга в Тростянці, паровозне депо «Смородине», Музей лісу у Тростянці» [12].

В Одеській області пошкоджено: «Одеський художній музей, Одеський археологічний музей, Одеський морський музей, Одеський літературний музей, Церква Святого Миколая, Спасо-Преображенський собор» [12].

У Миколаївській області зафіксували руйнування «пам'ятки Турецька криниця 18 століття у Гур'ївці, Миколаївського академічного художнього драматичного театру, костелу Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці у Киселівці, Міського палацу культури в Очакові» [12].

У Херсонській області пошкоджені: «Успенська церква в Бериславі, Херсонський академічний обласний театр ляльок, Будинок-музей Поліни Райко в Олешках, Будівля колишньої німецької гімназії у Високопіллі» [12].

В Житомирській області: «церква Святого Миколая, храм Пресвятої Богородиці Овруцької єпархії. У Вінницькій: Будинок офіцерів у Вінниці та церква Святого Георгія Побідоносця. У Дніпропетровській: Олексіївська церква у Великій Костромці. У Львівській: Будівля житлового комплексу для викладачів Львівської політехніки» [12].

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України станом на листопад 2023 р. внаслідок повномасштабної російської агресії пошкодження зазнали 1750 об'єктів культурної інфраструктури. «Найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала у Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Луганській, Запорізькій областях та м. Києві» [13].

Найчисельнішою групою об'єктів культурної інфраструктури, які зазнали пошкоджень чи руйнувань, є «клубні заклади (49% від загальної кількості закладів культурної інфраструктури, які зазнали збитків). Загалом постраждали клубні заклади – 864; бібліотеки – 613; заклади мистецької освіти – 136; музеї та галереї – 106; театри, кінотеатри та філармонії – 31» [13].

Пошкоджень і руйнувань зазнали об'єкти культурної інфраструктури у «266 територіальних громадах (18,1% від загальної кількості територіальних громад України), зокрема: у Донецькій (83%), Сумській (53%), Харківській (52%), Чернігівській (46%), Херсонській (43%), Луганській (42%), Миколаївській (42%), Запорізькій (36%), Київській (26%), Дніпропетровській (19%), Хмельницькій (15%), Житомирській (12%), Одеській (8%), Черкаській (5%), Львівській (4%), Вінницькій (3%), Закарпатській (2%), Полтавській (2%) областях та м. Києві» [13].

Туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов.

Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюють одне одного: «рекреаційний потенціал, як природну складову, тобто ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку, та туристичний потенціал – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні або антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами, зокрема музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли тощо» [14].

Туристично-рекреаційний потенціал України «змінився ще з часів початку російсько-української війни у 2014 р., адже анексія Криму та воєнні дії в Донецькій та Луганській областях призвели до неможливості використання туристично-рекреаційних ресурсів цих територій» [14].

Втративши доступ до Криму Україна втратила на той час 30% туристично-рекреаційного потенціалу країни. «Крим приваблював туристів передусім субтропічним кліматом на Південному березі у вузькій смузі шириною 2-8 км тягнеться від мису Айя до мису Іллі. Також туристів приваблювали гори вкритий лісами, що являють собою зовсім інший природний комплекс, відмінний від узбережжя як за своїми кліматичними умовами, так і за складом місцевої флори.

До природного туристично-рекреаційного потенціалу Крим відносяться річки, водоспади, що були об'єктами туристичної уваги (Учансу та Джур-Джур), понад 50 солоних озер, лікувальні грязі та лікувальні джерела» [15]. Безперечно, найголовнішим рекреаційно-туристичний ресурс Криму – море та Південний берег, які приваблювали тисячі туристів у рік.

Серед об'єктів природно-заповідного фонду, які стали недоступними, є «ландшафні парки, паркисадово-паркового мистецтва, дендропарки, а також Мис-Мартьян, Казантипський та Карадазький природні заповідники, Никітський ботанічний сад, Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник. Крім того, територія Криму багата унікальними пам'ятками античного, середньовічного та більш нових часів: фортифікаційні, культові споруд, палацові комплекси, особняки, які займали важливе значення в туристично-рекреаційному потенціалі в регіону. Особливе місце між туристично-рекреаційними ресурсами займає Велика ханська мечеть та мертве місто Чуфут-Кале, які пов'язані з історією татар та караїмів» [15].

Багатство «Донецької області туристично-рекреаційними ресурси, частина з яких стала недоступними для туристів у зв'язку з початком російсько-української війни у 2014 р., а від початку повномасштабного вторгнення – всі, представлене природно-заповідним фондом, історико-архітектурною спадщиною тощо. В області наявні 70 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 17,7 тис га, до яких відносяться два філіали Українського степового заповідника – Хомутівський степ та Крейдяна флора» [15].

До рекреаційних ресурсів області належать «морське узбережжя, м'який клімат, лікувальні грязі (слов'янські солоні озера Ріпне, Сліпне, Вейсове) До основних рекреаційних центрів відносяться Маріуполь, Слов'янськ, Слов'яногірськ, спелеосанаторій м. Соледара. В Донецькій області на державному обліку перебуває 4,2 тисячі пам'яток, з них – 75 належить до архітектурної спадщини. Також в області 19 музеїв із 2 філіалами та багато інших об'єктів, які є носіями історії та культури України» [15].

Що стосується Луганської області, то тут розташовано «87 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 6,5 тис га, в тому числі Луганський заповідник із відділами Провальський степ, Стрілецький степ, Станично-Луганський відділ. Серед пам'яток природи комплексна Айдарська тераса, геологічна тераса Конгресів яр, парки Гостра могила і Дружба. Найважливішою складовою природних рекреаційних ресурсів є мінеральні води, основними рекреаційними вузлами є Кременський, Старобільський та Ново-айдарський» [15].

Масштаби «втрат та руйнацій у 2022 р. від війни точно порахувати ще не можливо, адже частина території знаходиться під окупацією, а на значній частині ведуться бойові дії. Проте, втрати можна передбачити, адже станом на квітень

місяць 2022 р. частина територій Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Харківської областей знаходяться під окупацією, де ведуться бойові дії (Донецька і Луганська – ще з 2014 року), Одеська область та частина інших наближені до зони бойових дій» [16].

На цих територіях, які також є багатими на туристично-рекреаційні ресурси (табл. 2), туристична діяльність є неможливою.

Таблиця 2 – Туристично-рекреаційний потенціал областей, що частково знаходять під окупацією або розташовані поблизу

Область	Об'єкти природно-заповідного фонду	Історичні та пам'ятки архітектури	Значущі об'єкти
Миколаївська	89 територій, в т.ч. частина Чорноморського біосферного заповідника.	3,3 тисячі пам'яток, у тому числі 143 пам'ятки, 3 музеї з 8 відділами та історико-археологічний заповідник «Ольвія».	Сприятливий клімат, піщані пляжі уздовж Чорноморського узбережжя, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі.
Херсонська	69 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, 2 біосферні заповідники - Асканія-Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна і Чорноморський.	5,9 тис пам'яток, з них 143 входять до Державного реєстру національного надбання, 3 музеї з 6 філіалами і відділами.	Чорноморське і Азовське узбережжя в межах області (>200 км).
Запорізька	299 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, частина відділу українського степового заповідника «Кам'яні Могили»	6,8 тис пам'яток, в тому числі 25 пам'яток архітектури і містобудування, 3 заповідники, 16 музеїв із 2 відділами. Національний заповідник «Хортиця»	Сприятливі кліматичні умови, узбережжя Азовського моря.
Одеська	92 природно-заповідні території, в тому числі заповідник Дунайські плавні, пам'ятки природи – Михайлівський яр і Одеські катакомби, ботанічний сад Одеського університету.	7,4 тисяч пам'яток, з яких 1440 – пам'ятки містобудування і архітектури. 3 музеї з 7 філіалами і відділами, в тому числі перший в Україні музей – музей старожитностей в Одесі.	о. Зміїний площею 1,5 км ² . Сприятливі кліматичні умови, численні пляжі (>300 км), лікувальні грязі, джерела мінеральних вод.
Харківська	135 територій та об'єктів природно-заповідного фонду.	Загальна кількість пам'яток складає 2535 одиниць, 15 державних музеїв і заповідників.	Мінеральні джерела, курорти Березівські мінеральні води і Рай-Оленівка.

*складено автором за даними [1]

Зазначимо, що російсько-українська війна стала майже руйнівною для індустрії туризму. Багато об'єктів культурної спадщини та об'єктів культурної інфраструктури знищено або пошкоджено, «закритий повітряний простір, труднощі з оплатою і ненадійна ситуація з безпекою туристів призупинили всі передумови для «виживання» цього виду економічної діяльності» [10].

Основними регіонами, які приваблюють українських туристів під час воєнного стану, залишаються умовно-безпечні регіони: «Львівщина, Івано-Франківщина та Закарпаття. Великий попит спостерігається на поїздки у Карпати. Почали відновлюватися екскурсійні тури в замки та музеї, які через воєнний стан довгий час не працювали. Підвищується інтерес до екскурсій Київщиною та Полтавщиною. Поступово відкриваються дитячі табори. Переважно, вони діють в західній частині України – на Львівщині, Івано-Франківщині та Закарпатті. Що стосується морського відпочинку, то зі зрозумілих причин він недоступний» [9].

В таких умовах внутрішній туризм має особливості, пов'язані з дозволами та обмеженнями, які діють під час війни у відносно безпечних західних та центральних регіонах країни. Їх повинні враховувати не тільки туристи, а й туристичні компанії:

- «формування маршрутів з урахуванням розташування бомбосховищ. Туроператори та екскурсіводи, які складають екскурсійні маршрути, повинні враховувати, що в разі повітряної небезпеки туристам мають бути доступні бомбосховища» [9];

- «планування туристичних мандрівок відповідно до дії комендантської години. З метою підтримання правопорядку в умовах воєнного стану у всіх областях України встановлена комендантська година. Як правило, вона діє з 23.00 до 05:00. Саме тому планування відпусток чи відвідин тих чи інших локацій має відбуватися з урахуванням цієї вимоги» [9];

- «дотримання заборон, до яких відносяться прогулянки та екскурсії біля об'єктів критичної чи військової інфраструктури, проведення масових заходів, відвідування лісів, водойм та гірських маршрутів в різних регіонах України, відпочинок у прифронтових зонах та подорожі по територіях, які знаходяться чи були в окупації» [9] (рис. 3).

На сьогоднішній день, навіть не дивлячись на воєнні дії, внутрішній туризм все ж функціонує, адже у відносно безпечних регіонах країни можна відвідувати туристичні об'єкти, музеї, заклади відпочинку тощо. Крім того в цих же регіонах інфраструктура розвинена на відносно високому рівні, а логістика зазнала менших відхилень від звичної діяльності.

Війна змусила людей «вимушено «подорожувати» країною, особливо в західні області України. У відносно безпечних областях країни туристичним середовищем розроблені екскурсійні тури, які є безкоштовними для тих, хто залишив свої будинки через війну. На заході України у екскурсії закладена

історична складова для того, щоб краще пояснити людям ті періоди, які пережила Україна, колись завойована комуністами» [9].

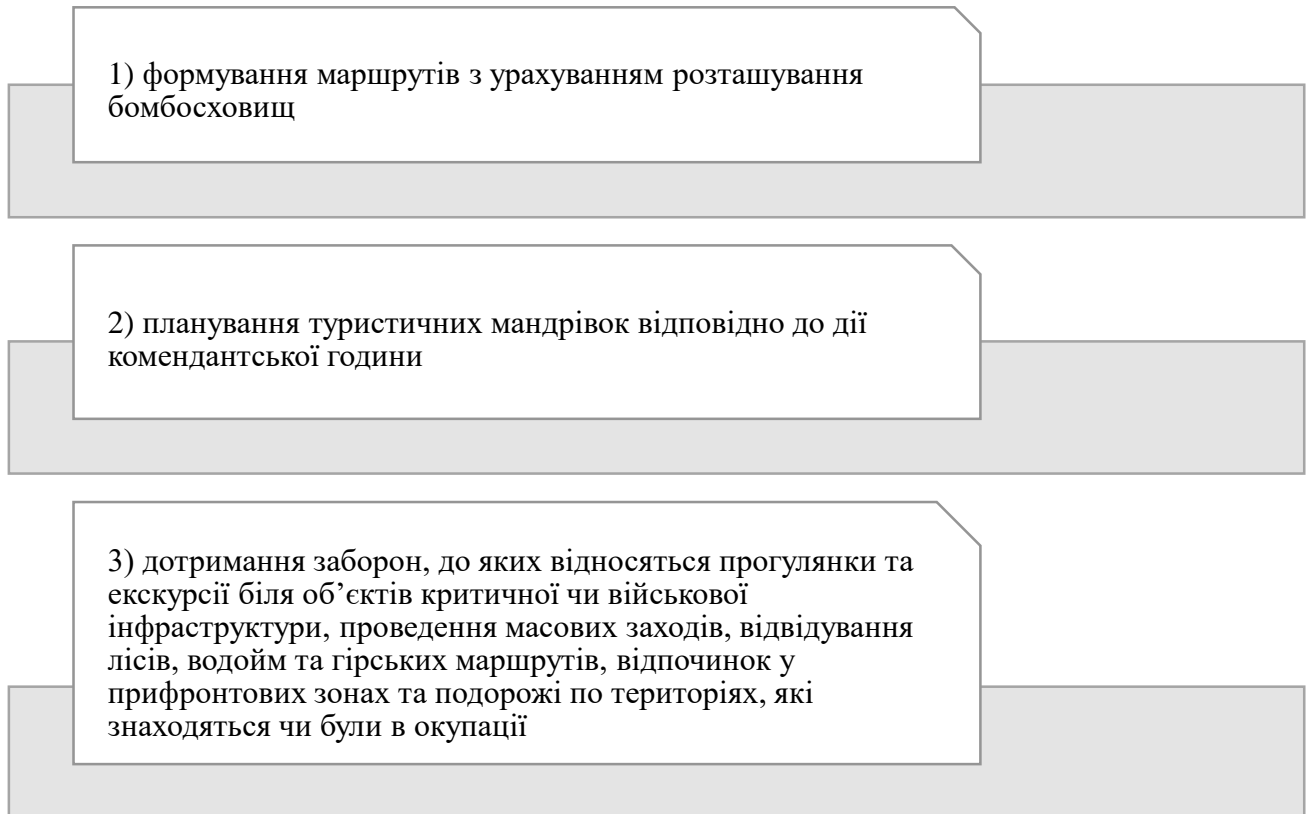

Рисунок 3 – Особливості внутрішнього туризму в Україні, пов'язані з дозволами та обмеженнями, які діють під час війни (складено автором за даними [9])

Також, «важливо зазначити, що тури, які вже проводяться на заході країни, передбачають наявність за маршрутом бомбосховищ та захисту при повітряній тривозі, що на сьогоднішній день є дуже актуальним, адже війна ще триває. Голова Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) Мар'яна Олеськів наголошує, що після війни туризм зміниться, зміниться підхід до містобудування, необхідно буде враховувати на туристичних об'єктах моменти з укриттями, у музеях мають з'явитися повноцінні плани евакуації цінностей тощо» [1].

Ситуація, що склалася сьогодні у південних областях України не така гарна, «адже сезонний літній туризм на берегах Чорного і Азовського морів буде неможливим цього року. Навіть, якщо в цій місцевості вже зараз припиняться бойові дії, територія буде небезпечною для відвідування туристами, а на відновлення інфраструктури, логістики, зруйнованих туристично-рекреаційного, природно-заповідного, лікувально-оздоровчого фондів та морального стану людей потрібно буде час та значні затрати ресурсів» [1]. Також, на очищення території від боєприпасів, зброї та небезпечних об'єктів потрібен час.

Не краща ситуація склалася і в «північних і східних областях України, що постраждали від повномасштабного воєнного вторгнення росії на територію України, адже інфраструктура, шляхи сполучення, логістика туристичні об'єкти цих областей зруйновані. Крім того, турпотоки не зможуть відновлюватись до повного припинення воєнних дій, що пов'язано із безпековими факторами, які займають важливе місце в організації туризму» [1].

Варто зазначити, що кожна область має свої особливості відпочинку та туристичної діяльності на її території. Здебільшого вони пов'язані з певними обмеженнями, які діють в тих чи інших регіонах (табл. 3).

Таблиця 3 – Особливості відпочинку туристів та роботи туристичних об'єктів у різних областях України*

Область	Особливості
1	2
Київ, Київська, Черкаська, Полтавська, Волинська області	Заборонено відвідування зелених зон та лісів, які розташовані поза межами житлових масивів, дозволено відпочинок біля водойм, перелік який визначений військовою адміністрацією
Львівська область	Дозволено відвідувати ліси, але заборонено пересуватися по них на транспорті. Виключенням є випадки, коли через ліс пролягає транзитний шлях або людина пересувається на велосипеді. Дозволено відпочивати біля водойм, перелік яких встановлений військовою адміністрацією
Закарпатська область	Дозволено відвідувати ліси, за виключенням частини Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного парку, заборонені польоти на одномоторних літаках
Івано-Франківська область	Дозволено відвідувати ліси та гори, заборонено пересуватися по них на джипах, квадроциклах, баггі та мотоциклах. Дана заборона поширюється на курорт Буковель
Тернопільська область	Дозволено відвідувати ліси, однак заборонено розпалювати багаття. Всі туристичні об'єкти працюють в звичному режимі
Вінницька область	Заборонено відвідування лісів, дозволена туристична діяльність біля водойм, крім тих місць, які знаходяться неподалік об'єктів інфраструктури
Рівненська область	Дозволено відвідувати ліси, збирати гриби та ягоди, крім територій, які знаходяться в північній частині
Житомирська область	Дозволено відвідувати ліси, збирати гриби та ягоди, крім територій, що розташовані за 20 км від кордону з Білоруссю. Дозволено працювати тим закладам культури, які мають обладнані укриття
Хмельницька область	Дозволено відвідувати ліси з певними обмеженнями. Туристичні об'єкти працюють в звичному режимі
Чернівецька область	Дозволено відвідувати ліси. Туристичні об'єкти працюють в звичному режимі
Миколаївська область	Дозволено відвідувати визначені військовою адміністрацією лісові урочища з деякими обмеженнями

*складено автором за даними [9]

Однак, «незважаючи на всю складність ситуації, індустрія туризму в Україні продовжує функціонувати. Вона пристосовується до нових реалій, знаходить нові рішення, закладає основу для майбутнього розвитку та працює над спільною метою. Діяльність суб'єктів туристичної індустрії сьогодні суттєво підтримує державний бюджет, оскільки ця функція дуже важлива в умовах воєнного стану» [10].

Згідно даних Державного агентства розвитку туризму ріст податкових надходжень за три квартали 2023 року в порівнянні з аналогічним періодом торік відмічено у столиці та у 17 регіонах України. У порівнянні з довоєнним 2021 роком ріст є тільки в 9 областях країни (табл. 4) (Додаток А).

Таблиця 4 – Динаміка податкових надходжень від туристичної галузі по областях за 9 місяців, 2021-2023 рр., млн. грн.*

Область	2021	2022	Темп приросту до 2021		2023	Темп приросту до 2022	
			%	млн. грн		%	млн. грн
Вінницька	19,1	18,3	-4,19	-0,80	19,9	8,74	1,6
Волинська	9,4	9	-4,26	-0,40	11,1	23,33	2,1
Дніпропетровська	70,7	52,9	-25,18	-17,80	69,6	31,57	16,7
Донецька	42,4	16,3	-61,56	-26,10	5,6	-65,64	-10,7
Житомирська	9,9	6,4	-35,35	-3,50	9,8	53,13	3,4
Закарпатська	42,2	51,7	22,51	9,50	62,8	21,47	11,1
Запорізька	76	22,8	-70,00	-53,20	10,6	-53,51	-12,2
Івано-Франківська	103,9	136,6	31,47	32,70	99,1	-27,45	-37,5
Київська	88,9	120	34,98	31,10	172,8	44,00	52,8
Кіровоградська	11,1	8	-27,93	-3,10	10,9	36,25	2,9
Луганська	6,7	1,8	-73,13	-4,90	0,3	-83,33	-1,5
Львівська	151	197,4	30,73	46,40	248,4	25,84	51
Миколаївська	33,4	11,6	-65,27	-21,80	13,3	14,66	1,7
Одеська	315,4	66	-79,07	-249,40	76,1	15,30	10,1
Полтавська	31,8	25,6	-19,50	-6,20	30,9	20,70	5,3
Рівненська	11,3	9,6	-15,04	-1,70	14,2	47,92	4,6
Сумська	8,1	5,6	-30,86	-2,50	6,9	23,21	1,3
Тернопільська	12,3	11,1	-9,76	-1,20	13,6	22,52	2,5
Харківська	73,4	31,3	-57,36	-42,10	25,9	-17,25	-5,4
Херсонська	46	9,9	-78,48	-36,10	1,3	-86,87	-8,6
Хмельницька	15,1	16,5	9,27	1,40	22	33,33	5,5
Черкаська	15,9	13,1	-17,61	-2,80	13,9	6,11	0,8
Чернівецька	12,6	14,7	16,67	2,10	21,4	45,58	6,7
Чернігівська	13,2	9,2	-30,30	-4,00	7,1	-22,83	-2,1
м.Київ	559,2	318,6	-43,03	-240,60	354,1	11,14	35,5

*складено автором за даними [18]

Від столиці до бюджету за три квартали 2023 року надійшло «354 млн 88 тис. грн проти 318 млн 579 тис. грн у 2022 році. У довоєнному 2021 році сума податкових надходжень від Києва була більшою – 559 млн 200 тис. грн. Найбільший приріст зафіксований у Київській області, яка за перші 9 місяців поточного року сплатила в бюджет 172 млн 787 тис. грн проти 120 млн 30 тис. грн за аналогічний період 2022 року. За три квартали у 2021 році від Київщини в казну держави надійшло 88 млн 900 тис. грн» [18].

Львівщина також другий рік тримає лідерство по надходженнях до бюджету. «За перші дев'ять місяців поточного року від області надійшло 248 млн 393 тис. грн, проти 197 млн 351 тис. грн за аналогічний період торік. У 2021 році Львівський регіон за цей же період сплатив у казну держави 151 млн грн. У лідерах по зростанню податків і Буковина – 21 млн 422 тис. грн. Торік за перші 9 місяців представниками тургалузі в цьому регіоні сплачено 14 млн 708 тис. грн, що на 2 млн 127 тис. грн більше ніж у 2021 році» [18].

2023 року зросли податкові надходження від туристичної галузі і на «Закарпатті – 62 млн 784 тис. грн проти 51 млн 730 тис. грн у 2022 році. Для порівняння, у 2021 році сума надходжень склала 42 млн 168 тис. грн. На Волині також зафіксовано зростання податкових надходжень – 11 млн 72 тис. грн – порівняно з 2022 роком – 9 млн 37 тис. грн. У 2021 від області у бюджет надійшла майже аналогічна сума 2022 року – 9 млн 425 тис. грн» [18].

Дніпропетровська область з початку року сплатила податків «69 млн 612 тис. грн, що на третину більше, ніж за аналогічний період у 2022 році (52 млн 858 тис. грн). У порівнянні з 2021 роком регіон сплатив до казни менше на 1 млн грн (70 млн 654 тис. грн)» [18].

У Житомирській області «також зафіксовано значний ріст податкових надходжень від суб'єктів туристичної діяльності в порівнянні з аналогічним періодом у 2022 році – 9 млн 782 тис. грн проти 6 млн 372 тис. грн. За аналогічний період ковідного 2021 року податки від тургалузі в регіоні були майже такими ж, як і цьогоріч (9 млн 887 тис. грн)» [18].

На Рівненщині також зросли податкові надходження за перші три квартали 2023 року «в порівнянні з аналогічним періодом у 2022 році – 14 млн 188 тис. грн проти 9 млн 639 тис. грн. Якщо порівнювати суми податків за 2023 та 2021 роки, то можна констатувати зростання податків на чверть – 11 млн 277 тис. грн» [18].

З початку поточного року зросли податкові надходження від тургалузі в порівнянні з тим же періодом у 2022 році на Хмельниччині. «Сплачено 22 млн 17 тис. грн проти 16 млн 493 тис. грн. У порівнянні з 2021 роком сплачена цьогоріч сума більша майже вповнину (15 млн 73 тис. грн). Тернопільщина за перші три квартали поточного року сплатила до бюджету 13 млн 623 проти 11 млн 71 тис. грн за аналогічний період у 2022 році. Для порівняння, у довоєнному 2021 році представниками тургалузі було сплачено податків на 1 млн 283 тис. менше (12 млн. 339 тис. грн)» [18].

На Полтавщині «також зафіксовано зростання податків (30 млн 895 тис. грн) в порівнянні з тим же періодом у 2022 році (25 млн 583 тис. грн). У 2021 році за перші дев'ять місяців регіон сплатив 31 млн 847 тис. грн податків. Вінниччина з початку 2023 року сплатила податкових надходжень від тургалузі на 1 млн 537 тис. грн більше ніж за аналогічний період торік – 19 млн 879 тис. грн проти 18 млн 343 тис. грн. За перші дев'ять місяців у довоєнному 2021 році регіоном було сплачено в казну 19 млн 137 тис. грн» [18].

Цьогоріч покращилася ситуація з надходженнями від тургалузі на Сумщині. «Так, за перші два квартали 2023 року в казну держави надійшли 6 млн 856 тис. грн проти 5 млн 605 тис за аналогічний період торік. Зазначимо, що у довоєнному 2021 році регіон сплатив 8 млн 133 тис грн. податків. На Кіровоградщині за три квартали поточного року також зафіксовано зростання податків – 10 млн 915 тис. грн проти 7 млн 966 тис. грн за аналогічний період у 2022 році. Проте в порівнянні з 2021 роком в регіоні відбувся незначний спад по сплачених податках – 11 млн 54 тис. грн» [18].

Черкащина теж з початку 2023 року сплатила до бюджету туристичного податку «трохи більше: 13 млн 939 тис. грн, ніж у цей же період 2022 року: 13 млн 102 тис. грн. У 2021 році від регіону до бюджету надійшло 15 млн 937 тис. грн. На Одещині за дев'ять місяців поточного року зафіксовано незначне зростання податків – 76 млн 66 тис. грн проти 65 млн 937 тис. грн сплачених торік. В порівнянні з 2021 роком сума надходжень від цього курортного регіону впала на 76% – 315 млн 400 тис» [18].

На Миколаївщині також «зафіксовано зростання податкових надходження від суб'єктів туристичної діяльності. За перші дев'ять місяців поточного року від регіону в казну держави надійшло 13 млн 307 тис. грн проти 11 млн 550 тис. грн за аналогічний період торік. Однак в порівнянні з аналогічним періодом у довоєнному 2021 році сума податкових надходжень від цього регіону скоротилася на 60% (33 млн 437 тис. грн)» [18].

Зниження податкових надходжень від тургалузі зафіксовано у семи регіонах України. «Найбільший – у чотирьох областях, які перебувають у зоні активних бойових дій. Так, на Херсонщині спад склав 87%, на Луганщині 82%, на Донеччині 65%, на Запоріжжі 54%. Попри те, що Харківщина постійно перебуває під обстрілами, спад податкових надходжень від тургалузі за три квартали поточного року в порівнянні з аналогічним періодом 2022 року є незначним – 25 млн 884 тис. грн проти 31 млн 263 тис. грн. У довоєнному 2021 році регіон сплатив у казну держави понад 73 млн 361 тис. грн податків від суб'єктів туристичної діяльності» [18].

З початку 2023 року Чернігівська область сплатила до бюджету туристичного податку майже на чверть менше: «7 млн 71 тис грн, ніж за той же період 2022 року: 9 млн 220 тис. грн. У 2021 році від регіону до бюджету надійшло 13 млн 161 тис. грн» [18].

Більш як на чверть знизилася сума податків від суб'єктів туристичної діяльності за перші дев'ять місяців 2023 року в Івано-Франківській області в порівнянні з тим же періодом торік – 99 млн 97 тис проти 136 млн 560 тис. грн. У 2021 році регіон сплатив у казну держави 103 млн 900 тис. грн податків.

Важливим індикатором розвитку туристичної галузі, який дозволяє оцінити розвиток туризму в регіонах, є туристичний збір, оскільки – це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету.

За воєнний 2022 рік «сума туристичного збору склала 178 млн 948 тис. грн, що менше на 24% в порівнянні з 2021 роком – тоді загальна сума турзбору була 235 млн 461 тис. грн. Падіння зафіксовано в 14 регіонах України. В основному це ті області, які перебували або перебувають в зоні бойових дій та тимчасово окуповані. Так, на Херсонщині сума турзбору скоротилася на 95%, на Миколаївщині – на 90%, на Донеччині – на 83%, на Луганщині – на 80%» [20-21] (додаток Б).

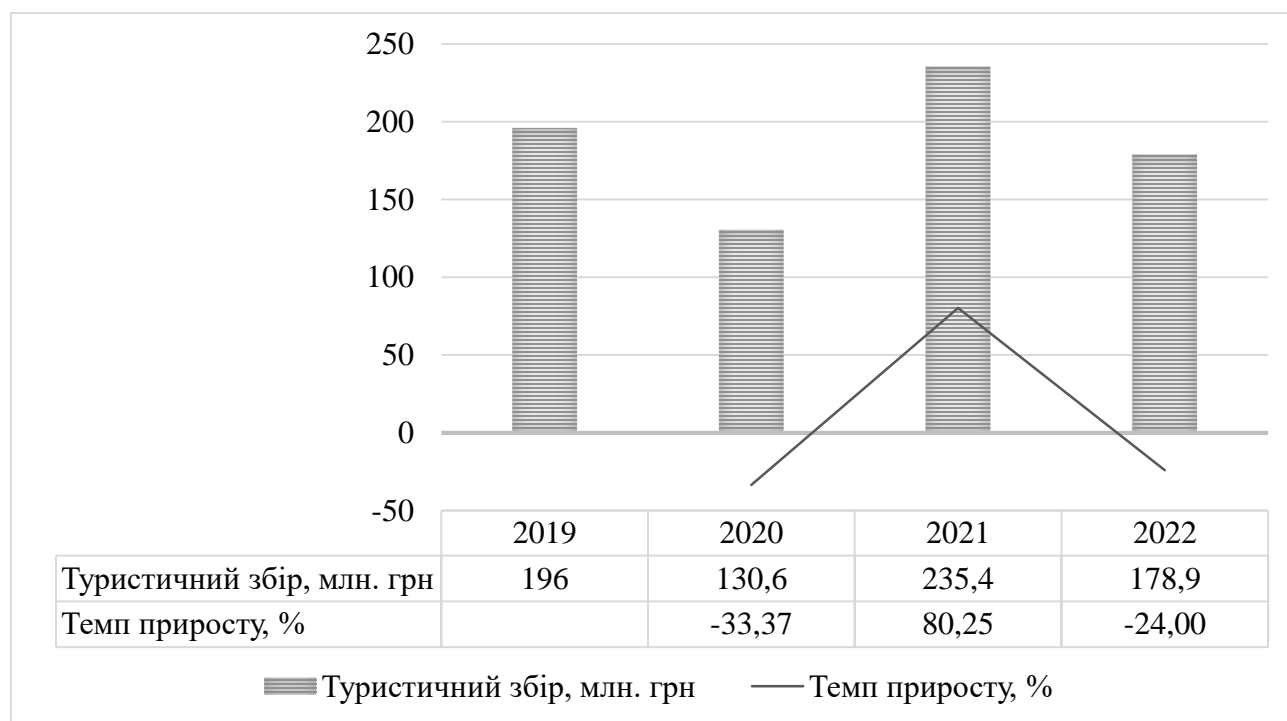

Рисунок 4 – Динаміка туристичного збору місцевими бюджетами, 2019-2022 рр.
(складено автором за даними [20-21])

Значний спад відбувся в Одеській (80%), Запорізькій (78%), Харківській (61%), Сумській (58%), м. Київ (54%), Чернігівській (53%), Київській (43%) та Житомирській (24%) областях. «Спад на 15% зафіксований у Дніпропетровській та Рівненській областях. Через внутрішню міграцію українців з окупованих та прифронтових територій у більш безпечних регіонах зафіксовано зростання туристичного збору. Так, лідером по сумі туристичного збору у 2022 році стала

Львівщина – 41 млн 430 тис. грн., продемонструвавши приріст у 79% в порівнянні з 2021 роком. Столиця, поповнила свій бюджет на 31 млн 474 тис. грн. Однак в порівнянні з 2021 роком ця сума менша більш ніж удвічі. Також серед лідерів по сплаті туристичного збору: Закарпаття – 19 млн 471 тис. грн Івано-Франківщина – 17 млн 956 тис. грн та Черкащина – 12 млн 555 тис. грн» [20].

Попри всі збитки, яких зазнала туристична сфера України під час COVID-19, «у 2021 р. відбувалося відновлення та поступовий ріст туристичного збору, про що свідчать статистичні дані за 2021 рік. До бюджету громад надійшли 244 млн грн туристичного збору. Цей показник на 86,8% перевищує показник 2020 року, що склав 130,6 млн грн, а також на 20% вищий за аналогічний показник 2019 року – тоді до бюджету надійшли 196 млн грн» [20].

До ТОП-5 лідерів за сплатою туристичного збору у 2021 р. увійшли місто Київ та 4 області. «Столиця України поповнила бюджет на 68 млн грн, Одеська область заробила 26,8 млн грн, третє місце посіла Львівська – 23 млн грн, четверте – Київська з 15,3 млн грн. На п'ятому місці – Закарпатська область, яка заробила 11,7 млн грн, що удвічі більше у порівнянні з 2020 роком, коли дохід до бюджету становив 5,6 млн грн. Із зазначених 244 млн грн туристичного збору 154 млн грн були сплачені юридичними особами та ще 90 млн – ФОПами» [20]. Найуспішнішими виявилися літні та осінні місяці. Влітку заробили 35% від загального річного туристичного збору, а восени – 40%.

Зауважимо, «що ставка збору встановлюється за рішенням місцевих рад за кожену добу тимчасового розміщення в розмірі до 0,5% для внутрішнього туризму і до 5% для в'їзного. Станом на 2021 рік суми склали до 30 грн для внутрішнього туризму і до 300 грн для в'їзного туризму. Станом на 2023 рік суми склали до 30 грн для внутрішнього туризму і до 300 грн для в'їзного туризму» [20-21].

Туристичний збір в Україні «за перші шість місяців 2023 року зріс майже на чверть в порівнянні з аналогічним періодом у ковідному 2021 році – 85 млн 471 тис. грн проти 69 млн 453 тис. грн. У 2022 році загальна сума турзбору по регіонах за перше півріччя склала майже 89 млн грн» [21].

До п'ятірки лідерів за сплатою туристичного збору «у першому півріччі 2023 року увійшли місто Київ та 4 області. Найбільше турзбору надійшло до бюджету Львівська області – 20 млн 365 тис. грн проти 19 млн 774 тис. грн за той же період у 2022 році. Бюджет столиці поповнився на 14 млн 171 тис. грн. Ця сума майже на третину менша, ніж за шість місяців минулого року – 20 млн 43 тис. грн.» [21]. Закарпатська область «заробила 9 млн 53 тис. грн, що трохи більше ніж за аналогічний період торік (8 млн 872 тис. грн). У Івано-Франківській області сума туристичного збору виявилася меншою ніж торік – 8 млн 755 тис. грн у 2023 році проти 9 млн 47 тис. грн у 2022 році. Замикає п'ятірку лідерів Дніпропетровська область, до бюджету громад якої надійшло 5 млн 279 тис. грн,

що на третину більше, ніж за перше півріччя минулого року (майже 4 млн грн)» [21].

Значно зросли суми туристичного збору «за перші шість місяців 2023 року в трьох регіонах Західної України: Чернівецькому – (1 млн 419 тис. грн цього року проти 733 тис. грн торік), Рівненському – (1 млн 111 тис. грн проти 657 тис. грн) та на Волині (1 млн 253 тис. грн проти 821 тис. грн)» [21].

Падіння туристичного збору «у першому півріччі 2023 року зафіксовано в 15 регіонах України. Найбільше ця сума скоротилася на Луганщині, де спад становив 100%, на Херсонщині – 98%, на Донеччині – 91%, на Миколаївщині – на 72%. Також значне скорочення відбулося в Запорізькій (40%), Черкаській (35%), Одеській (33%), м. Київ (29%), Харківській (23,5%), Київській (20,3%), Тернопільській (20%) Кіровоградській (18,5%), Чернігівській (11,5%), Хмельницькій (6%) та Івано-Франківській (3%) областях» [21].

Позитивним показником функціонування туристичної галузі України є збільшення туристично-інформаційних центрів (ТІЦ) за регіонами держави, головними завданнями яких є надання туристично-інформаційних послуг для відвідувачів та потенційних гостей регіону: «інформації про транспортні послуги: таксі, громадський транспорт, водний транспорт, автобусні перевезення; інформації про тури по визначним місцям: гіді, перекладачі, шопінг, оглядові тури, спеціальні екскурсії, відвідання музеїв; інформації про основні туристичні атракції: фестивалі, театри, кінотеатри, галереї, спортивні змагання, ярмарки, виставки, паломництво, природні атракції, історико-культурний потенціал, активний відпочинок» [21]; «інформації про розміщення: готелі, мотелі, пансіонати, сільський зелений туризм, санаторії; інформації про заклади харчування: ресторани, кав'ярні, національні ресторани; інформації про інші турпослуги: сувеніри, дегустація, прокат, СПА-послуги, ВЕЛНЕС-послуги, рекреаційні заклади, гірськолижні витяги, семінари, конференції, масові заходи, спортивна інфраструктура; спеціальної інформації: лікарні, міліція, аптеки, консульства, урядові установи» [21].

За час повномасштабного вторгнення їхня кількість у країні збільшилася майже на третину. «За інформацією, що була зібрана ДАРТ 2021 року, в Україні діяли та надавали інформаційні послуги туристам 63 ТІЦ. Наразі в Україні працює 88 туристично-інформаційних центрів» [19] (рис. 5).

Найбільша кількість туристично-інформаційних центрів знаходиться у західних регіонах країни – 47. Так, «у Закарпатській області діє 17 ТІЦ, у Львівській – 9, з них 4 знаходяться у місті Лева, в Івано-Франківській – 7, у Тернопільській та Хмельницькій областях – по 4 ТІЦ, у Волинській – 3, у Рівненській – 2, на Буковині – 1. У центральній частині України працює 22 Туристично-інформаційних центри. Розташовані вони в основному у великих містах – Вінниці, Дніпрі, Черкасах, Кропивницькому, Полтаві, Умані та Каневі» [19]. На півдні «працюють 4 ТІЦ, які в основному знаходяться в обласних центрах

– Запоріжжя, Миколаїв, Одеса. На сході України наразі працює лише один туристично-інформаційний центр – у Харкові» (додаток В) [19].

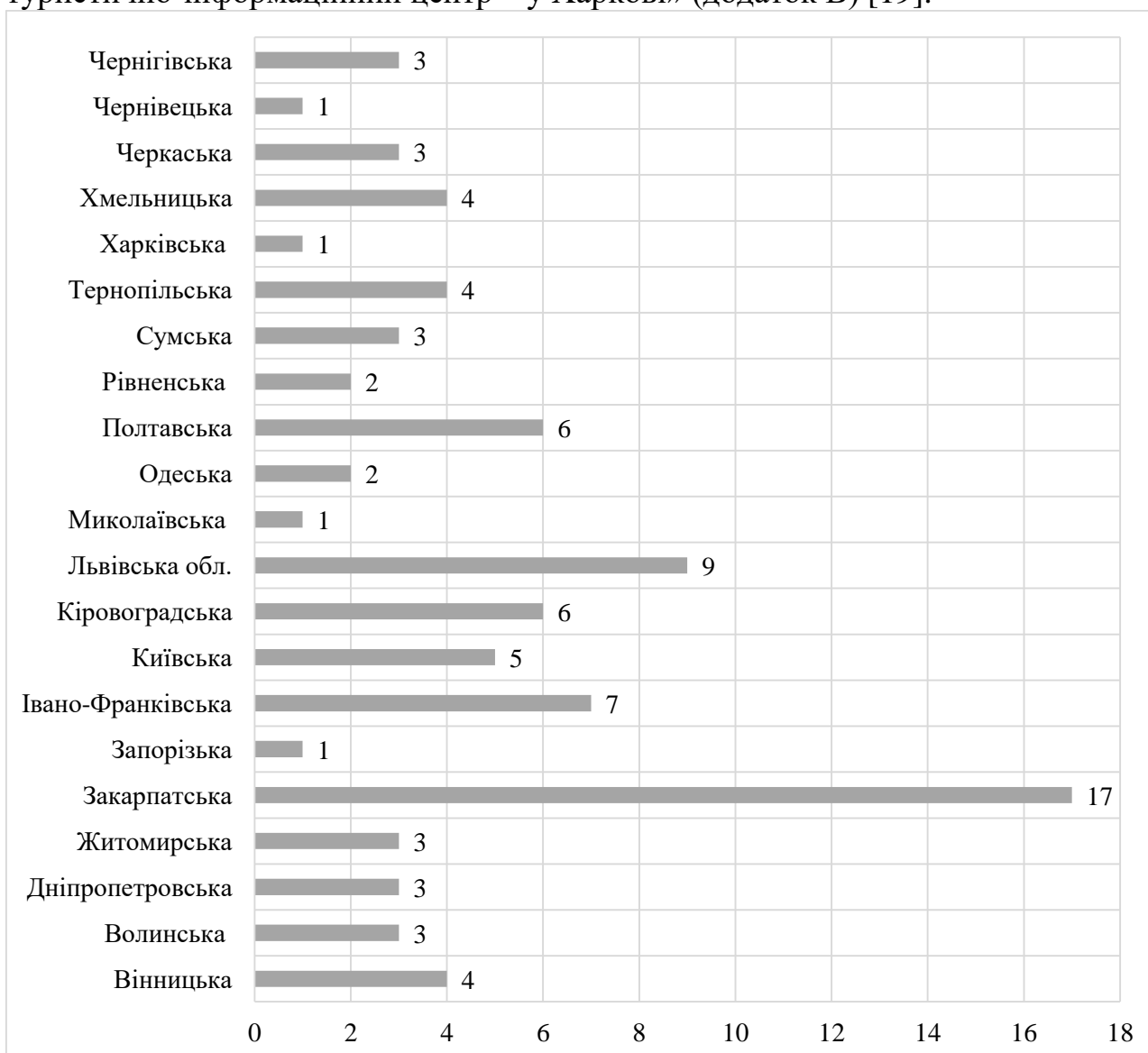

Рисунок 5 – Розподіл туристично-інформаційних центрів за регіонами України, 2023 р. (складено автором за даними [19])

На півночі країни діють 14 туристично-інформаційних центрів. У Житомирській області – 3, причому два з них знаходяться у Бердичіві. У Сумській та Чернігівській областях теж діє по 3 ТІЦ. У Київській області загалом працює 5 подібних центрів, два з них розташовані у центрі столиці.

Карта туристично-інформаційних центрів є своєрідним путівником, що допоможе отримати подорожуючим актуальну туристичну інформацію в кожному регіоні, зробити їхню подорож Україною цікавою і безпечною.

Важливим аспектом розвитку туризму в регіоні є наявність та облік так званих туристичних магнітів. Станом на 2023 р. до розширеного списку

туристичних магнітів увійшло 170 визначних туристичних місць з усіх 25 регіонів України, в тому числі Криму.

Найбільше «магнітів» зосереджено в семи західних регіонах – «61 об'єкт культурної, релігійної та історичної спадщини. Саме тут знаходиться найбільше унікальних історичних та природних об'єктів (додаток Г). У п'ятих центральних областях зосереджено 32 туристично привабливі дестинації, в тому числі вісім заповідників та національних природних парків» [33]. У чотирьох південних регіонах та Криму знаходиться «31 туристичний магніт, в основному це культурно-туристичні та природні локації. На Півночі країни зосереджено 27 привабливих для туристів дестинацій., насамперед мова про природні парки та заповідники. У трьох східних областях, які наразі є частково окупованими та перебувають під постійними обстрілами, налічується 20 туристичних магнітів» [33].

Державна служба статистики України, починаючи з 2021 року у зв'язку із воєнним станом, не оприлюднює статистичні дані з туризму. Тенденція розвитку туризму за попередні роки свідчить про наявний потенціал туристичної сфери: з 2018 року кількість іноземних та внутрішніх туристів почала зростати, але у зв'язку із пандемією, а сьогодні внаслідок військових дій з боку РФ позитивна динаміка розвитку була втрачена (рис. 16). Проте, за умови збереження тенденції кількості туристів у 2018–2019 рр., стабілізації української економіки після закінчення війни та відновлення платоспроможності населення, є всі підстави прогнозувати зростання обсягів внутрішнього туризму.

Рисунок 6 – Динаміка туристичних потоків в Україні
(складено автором за даними [22])

У післявоєнний період розвиток туристичної галузі відбуватиметься під впливом комплексу чинників, які будуть сприяти розвитку або стримувати його (рис. 7).

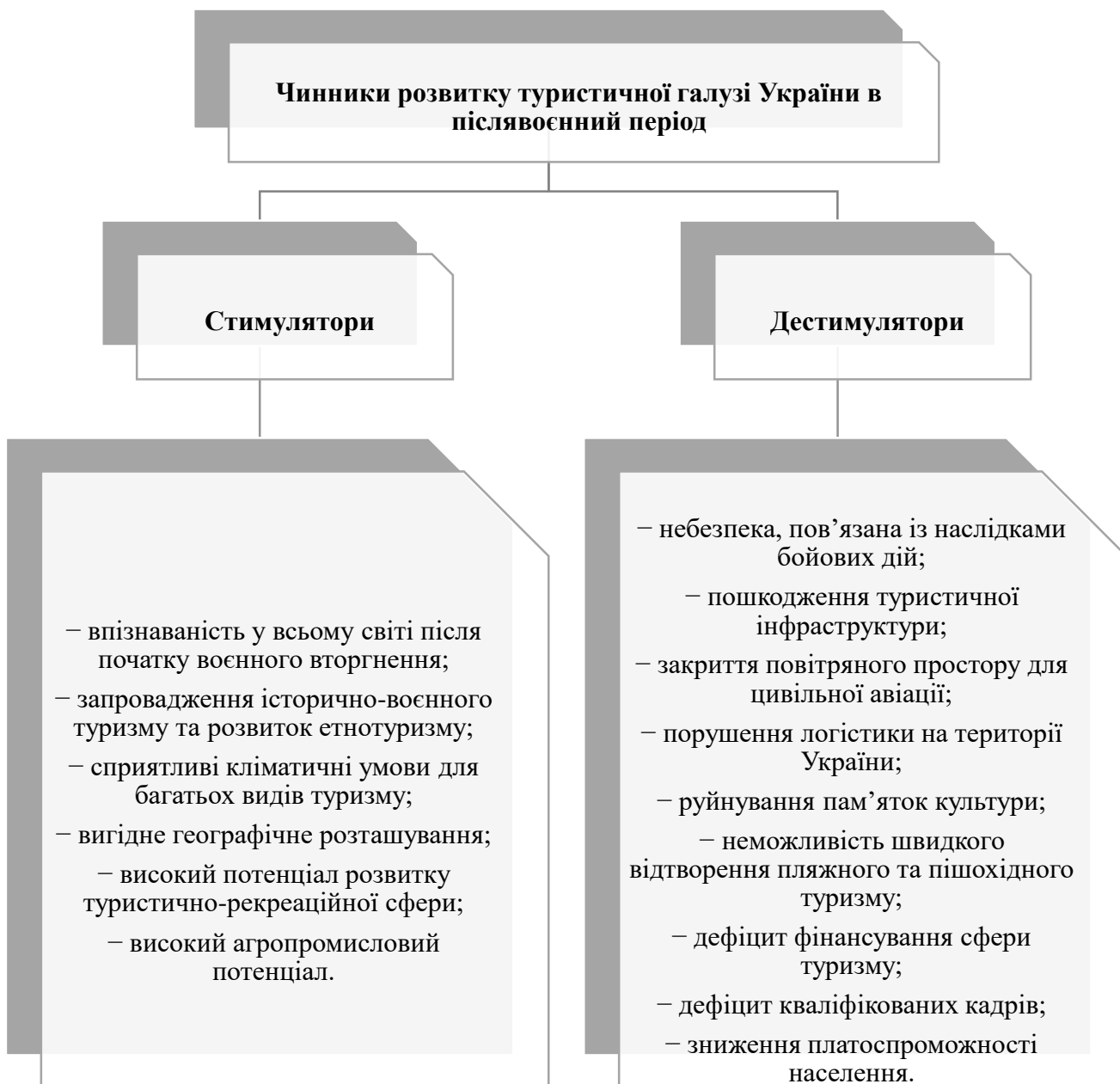

Рисунок 7 – Чинники розвитку туристичної галузі в післявоєнний період [16]

Традиційні види туризму, такі як пляжний туризм, спортивний туризм, агротуризм користуватимуться відкладеним попитом, оскільки в Україні ще деякий час триватиме розмінування окупованих територій. «Відновлення туристичної індустрії України може відбуватись за рахунок продуктивних інновацій, таких як розробка нових раніше невідомих на ринку турів та створення

нових туристично-рекреаційних територій, розвиток екзотичного та мілітарі-туризму» [23, с. 39], а також туризму пам'яті.

«Значний потенціал для розвитку на внутрішньому та світовому туристичному ринках та покращення економічного й соціального становища України має український етнічний туризм через унікальні національні традиції, українську гостинність та національну кухню, величезну історію та багату культуру» [24, с. 287].

Міжнародна політика відкритості може принести користь туристичному напрямку, що також може сприяти економічному зростанню. «Збільшення потоків туристів оптимізує торговий баланс країн, накопичуючи кошти за рахунок експорту туристичних послуг. Ще одним заходом, який принесе користь економіці, стане державна підтримка залучення іноземних інвестицій для відновлення туристичної галузі. За допомогою іноземних інвестицій можна створити робочі місця в туристичному секторі та покращити економічні показники. Прикладами державних програм відновлення туристичної галузі могли б бути програма звільнення від податків, а також програма запровадження туристичного кеш-беку для стимулювання внутрішнього туризму» [16].

Туристичні підприємства, які трансформуються внаслідок негараздів, можуть стати рушійною силою та опорою для відновлення регіону, оскільки вони можуть відігравати провідну або координуючу роль у відновленні, вдосконаленні чи заміні пошкоджених економічних структур. «Використання цього потенціалу вимагає ресурсів для розвитку особистої стійкості власників і менеджерів, особливо для підвищення впевненості в спільній роботі та розвитку навичок, щоб справлятися з невизначеністю. Для трансформації та зростання підприємства з інноваційними та креативними менеджерами потребують більшої свободи (наприклад, у сфері оподаткування, регулювання), щоб експериментувати в туристичній індустрії та поза нею. В умовах тривалої війни відновлення не може чекати закінчення збройного конфлікту, і важливу роль у цьому процесі може відіграти туристичний бізнес у тилкових районах» [8].

Український туризм після війни отримає новий шанс для розвитку, туристи повернуться як тільки стане абсолютно безпечно. «Інтерес до таких міст, як Буча, Ірпінь, Бородянка та Маріуполь обов'язково зросте, стануть популярними нові види туризму. Важливу увагу слід приділити галузям, що мають достатній розвиток, аби конкурувати із зарубіжними. Гірськолижні курорти в Україні не гірші ніж у Словаччині чи Австрії, але при цьому дешевші» [16]. Необхідне брендування України як країни з багатьма середньовічними замками. «Для любителів міської культури необхідно рекламувати Київ, який може бути цікавий як місто муралів всесвітньо відомих авторів. Львів має стати візитівкою початку подорожі Україною. Карпати та Закарпаття – цікаві місця для любителів екотуризму, ремісничих турів та екскурсій унікальними виноградниками» [16].

Для любителів дикої природи є багато унікальних місць, «таких як Полісся, національний парк «Прип'ять Стохід», озеро Світязь на Волині, озеро Синевир на Закарпатті. Для туристів з Європи та Америки популярний нині «urban exploration» (туризм, спрямований на дослідження територій та об'єктів, галузей промисловості чи спеціального призначення, покинутих будівель, арт-об'єктів) – це не лише Чорнобиль, а й безліч унікальних місць в українських містах–мільйонниках» [16].

До нових тенденції відновлення туристичного ринку, які будуть популярні серед громадян України, «можемо віднести підвищену потребу у рекреаційному туризмі та відвідування місць, де відбувались військові дії. Після двох років пандемії COVID українці швидко занурилися в хаос війни, за якою пішла хвиля міграції, стрес, горе та втрати. Після цих страхів люди прагнуть релакційного відпочинку на березі моря, в горах і в лісі. Це пов'язано з тим, що багато людей морально і фізично виснажені. Українці захочуть на власні очі побачити міста наших військових дій та ті місця, про які читали в новинах» [16].

«Завдяки війні увесь світ дізнався про Україну. Досвід країн у подібних ситуаціях показує, що після війни частка туристів тільки зростає. Та наша країна не має асоціюватись виключно із війною, необхідно доносити інформацію, що Україна – туристичний край із унікальною природою та національною культурою» [25].

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

У кваліфікаційній роботі здійснено вирішення поставленої мети – проведено аналіз розвитку регіональних ринків туристичних послуг в Україні в умовах кризових явищ, а також запропоновано комплекс заходів поетапного повоєнного відновлення туристичної галузі України. На підставі отриманих результатів сформульовано такі висновки:

1. Узагальнено теоретичне підґрунтя дослідження регіональних ринків туристичних послуг.

2. Проаналізовано досвід країн, які у повоєнний час відновили і примножили власний туристично-рекреаційний потенціал, а саме досвід Хорватії, Грузії, Кіпру та Ізраїлю.

3. Визначено низку причин, що перешкоджають розвитку в'їзного туризму в Україні в умовах воєнного стану, а саме: «закриття повітряного простору для цивільної авіації; втрата значної частини туристично-рекреаційних ресурсів, воєнні дії на території України, що несуть небезпеку; руйнування інфраструктури в районах проведення активних бойових дій (заклади розміщення, заклади харчування, заклади розваг тощо)» [1]; «порушення логістики на території України, що пов'язано або із руйнуванням шляхів сполучення або із розміщенням окупаційних військ на шляхах сполучення; розміщення окупаційних військ на території областей, що є важливими туристичними центрами в Україні; значна втрата трудових ресурсів, що пов'язано із виїздом персоналу за кордон, переміщенням персоналу в інші регіони України або задіянням персоналу у воєнних діях» [1].

4. Оскільки розвиток туризму безпосередньо залежить від об'єктів культурної спадщини та об'єктів культурної інфраструктури, було проаналізовано стан їх пошкодження або зруйнування за регіонами України. «Визначено, що з початку повномасштабного вторгнення повністю було зруйновано 23 пам'ятки, частково пошкоджено 663 пам'яток, ступінь пошкодження 177 об'єктів залишається невідомим. За період з 24 лютого 2022 року по 25 листопада 2023 року зруйновано або пошкоджено 863 об'єкти культурної спадщини. З них пам'яток національного значення – 119, місцевого значення – 674, щойно виявлених – 70» [11]. Зокрема, «пам'ятки архітектури складають 276 об'єктів, архітектури та містобудування – 252, історії – 200, архітектури, історії – 33, монументального мистецтва – 19, містобудування, монументального мистецтва – 17, археології – 18, архітектури та містобудування, історії – 38, містобудування – 5, науки і техніки – 2, садово-паркового мистецтва – 1, архітектури та містобудування, монументального мистецтва – 1, архітектури, монументального мистецтва – 1» [11].

5. Проаналізовано регіональний розподіл пошкоджених культурних об'єктів України за оцінкою ЮНЕСКО. «Найбільше пошкоджень культурних

об'єктів ЮНЕСКО зафіксувало в «Донецькій (78 об'єктів), Харківській (55 об'єктів), Київській (38 об'єктів), Луганській (33 об'єкти) та Чернігівській областях (17). Також є ушкодження в Запорізькій та Сумській (по 12 об'єктів), Одеській та Миколаївській (по 8), Херсонській (6), Житомирській (3), Вінницькій (2) і Дніпропетровській та Львівській областях (по 1)» [12].

6. Визначено, що туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов. У зв'язку з цим, проаналізовано туристично-рекреаційний потенціал областей, що частково знаходяться під окупацією або розташовані поблизу.

7. Визначено особливості внутрішнього туризму в Україні, пов'язані з дозволами та обмеженнями, які діють під час війни, а саме: «формування маршрутів з урахуванням розташування бомбосховищ; планування туристичних мандрівок відповідно до дії комендантської години; дотримання заборон, до яких відносяться прогулянки та екскурсії біля об'єктів критичної чи військової інфраструктури, проведення масових заходів, відвідування лісів, водойм та гірських маршрутів в різних регіонах України, відпочинок у прифронтових зонах та подорожі по територіях, які знаходяться чи були в окупації» [9].

8. Проаналізовано динаміку податкових надходжень від туристичної галузі по областях за 9 місяців, 2021-2023 рр.. Зроблено висновок, що ріст податкових надходжень за три квартали 2023 року в порівнянні з аналогічним періодом торік відмічено у столиці та у 17 регіонах України. У порівнянні з довоєнним 2021 роком ріст є тільки в 9 областях країни.

9. Визначено, що важливим індикатором розвитку туристичної галузі, який дозволяє оцінити розвиток туризму в регіонах, є туристичний збір, оскільки – це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету. За воєнний 2022 рік «сума туристичного збору склала 178 млн 948 тис. грн, що менше на 24% в порівнянні з 2021 роком – тоді загальна сума турзбору була 235 млн 461 тис. грн. (слайд 10) Падіння зафіксовано в 14 регіонах України. В основному це ті області, які перебували або перебувають в зоні бойових дій та тимчасовоокуповані. Так, на Херсонщині сума турзбору скоротилася на 95%, на Миколаївщині – на 90%, на Донеччині – на 83%, на Луганщині – на 80%» [20-21].

10. Обґрунтовано, що позитивним показником функціонування туристичної галузі України є збільшення туристично-інформаційних центрів (ТІЦ) за регіонами держави. «За час повномасштабного вторгнення їхня кількість у країні збільшилася майже на третину: в 2021 році в Україні діяли та надавали інформаційні послуги туристам 63 ТІЦ, наразі в Україні працює 88» [19]. Найбільша кількість туристично-інформаційних центрів знаходиться у західних регіонах країни – 47. Так, «у Закарпатській області діє 17 ТІЦ, у Львівській – 9, з них 4 знаходяться у місті Лева, в Івано-Франківській – 7, у Тернопільській та

Хмельницькій областях – по 4 ТЩ, у Волинській – 3, у Рівненській -2, на Буковині - 1. У центральній частині України працює 22 Туристично-інформаційних центри. Розташовані вони в основному у великих містах – Вінниці, Дніпрі, Черкасах, Кропивницькому, Полтаві, Умані та Каневі» [19]. На півдні «працюють 4 ТЩ, які в основному знаходяться в обласних центрах – Запоріжжя, Миколаїв, Одеса. На сході України наразі працює лише один туристично-інформаційний центр – у Харкові» [19].

11. Оскільки важливим аспектом розвитку туризму в регіоні є наявність та облік туристичних магнітів, було визначено, що станом на 2023 р. до розширеного списку туристичних магнітів увійшло 170 визначних туристичних місць з усіх 25 регіонів України, в тому числі Криму. Найбільше «магнітів» зосереджено в семи західних регіонах – «61 об'єкт культурної, релігійної та історичної спадщини. Саме тут знаходиться найбільше унікальних історичних та природних об'єктів (додаток Г). У п'ятьох центральних областях зосереджено 32 туристично привабливі дестинації, в тому числі вісім заповідників та національних природних парків» [33]. У чотирьох південних регіонах та Криму знаходиться «31 туристичний магніт, в основному це культурно-туристичні та природні локації. На Півночі країни зосереджено 27 привабливих для туристів дестинацій., насамперед мова про природні парки та заповідники. У трьох східних областях, які наразі є частково окупованими та перебувають під постійними обстрілами, налічується 20 туристичних магнітів» [33].

12. Досліджено чинники розвитку туристичної галузі в післявоєнний період (стимулятори та дестимулятори). До стимуляторів відносяться: «впізнаваність у всьому світі після початку воєнного вторгнення; запровадження історично-воєнного туризму та розвиток етнотуризму; сприятливі кліматичні умови для багатьох видів туризму; вигідне географічне розташування; високий потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери; високий агропромисловий потенціал» [16]. До дестимуляторів належать: «небезпека, пов'язана із наслідками бойових дій; пошкодження туристичної інфраструктури; закриття повітряного простору для цивільної авіації; порушення логістики на території України; руйнування пам'яток культури; неможливість швидкого відтворення пляжного та пішохідного туризму; дефіцит фінансування сфери туризму; дефіцит кваліфікованих кадрів; зниження платоспроможності населення» [16].

12. Запропоновано та обґрунтовано комплекс заходів поетапного повоєнного відновлення діяльності туристичної сфери в Україні. Запропонований комплекс можна розділити на 5 блоків або частин, які взаємопов'язані між собою і доповнюють ефективність один-одного: «1) фінансове забезпечення; 2) територіальне вдосконалення туристичних потоків (транспортна логістика); 3) галузева оптимізація (поєднання підприємств у кластерні утворення); 4) покращення маркетингу шляхом створення національної

туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій; 5) секторальне (видове) вдосконалення туризму України» [36].

Отже, повномасштабна війна росії проти України на сьогоднішньому етапі розвитку подій надзвичайно негативно позначається на розвитку туристичної індустрії в Україні.

Однак, «на основі врахування досвіду країн, що пройшли через випробування війною, перед Україною повинні відкритись нові можливості для розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму. Важливе місце повинно бути відведене «туризму пам'яті» (для вшануванні пам'яті загиблих під час воєнного вторгнення), «воєнному туризму» (для висвітлення масштабів війни та руйнацій на території країни) та «національно-патріотичний туризм» з метою вбереження від помилок минулого майбутнє покоління» [17].

До війни в Україні «використовувалася лише частина потужного туристичного потенціалу, однак, у повоєнному відновленні туристичної індустрії ця парадигма повинна змінитися. Оскільки відновлення туризму, очевидно, відбуватиметься від місцевого до виїзного, то необхідно розвивати туризм на занедбаних територіях, які здебільшого знаходяться в частині степової України» [34].

Для України, яка має значний туристичний потенціал, напрямок розвитку туристичної індустрії має бути одним із пріоритетних, що дозволить забезпечити збалансований розвиток територій в гармонії з природою та збереженням природних ресурсів, а саме за рахунок [35]:

- «збільшення кількості туристів, особливо іноземців, які подорожуватимуть в межах України» [35];

- «збільшення валового внутрішнього продукту, зокрема збільшення частки туризму в структурі валового внутрішнього продукту» [35];

- «збільшення обсягу наданих туристичних послуг та створення нових робочих місць в туризмі та суміжних сферах; створення сприятливих умов для розвитку туристичної інфраструктури та розвитку інфраструктури навколо туристичного сектору» [35];

- «збільшення доходів суб'єктів туристичної індустрії на всіх рівнях; підвищення ефективності управління місцевим туризмом» [35];

- «створення умов для розвитку МСП у сфері туризму, залучення туристичних інновацій та розвитку ділового туризму» [35];

- «підвищення обізнаності потенційних туристів про місцеві туристичні привабливості, загальну туристичну привабливість України та покращення іміджу України у світі; створення умов для надання туристичних послуг особам з обмеженими фізичними можливостями, зокрема з вадами зору, слуху та опорно-рухового апарату та іншим маломобільним групам населення» [35].

Прогнозується, «що в повоєнному відновленні туристичної індустрії спостерігатимуться нові тенденції: зросте потреба в оздоровленні та відпочинку

(відпочинок на морі, у горах, у лісі); активно розвиватиметься релаксаційний туризм, що сприятиме відновленню духу і тіла; будуть організовані екскурсії місцевими місцями; підвищиться інтерес до історії та національних традицій України» [10].

На основі здійсненого аналізу втрат туристичного бізнесу України від війни, доцільним вбачається запропонувати комплекс заходів поетапного відновлення діяльності туристичної сфери. «Запропонований комплекс можна розділити на 5 блоків або частин, які взаємопов'язані між собою і доповнюють ефективність один-одного: 1) фінансове забезпечення; 2) територіальне вдосконалення туристичних потоків (транспортна логістика); 3) галузева оптимізація (поєднання підприємств у кластерні утворення); 4) покращення маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій; 5) секторальне (видове) вдосконалення туризму України» [36] (рис. 8).

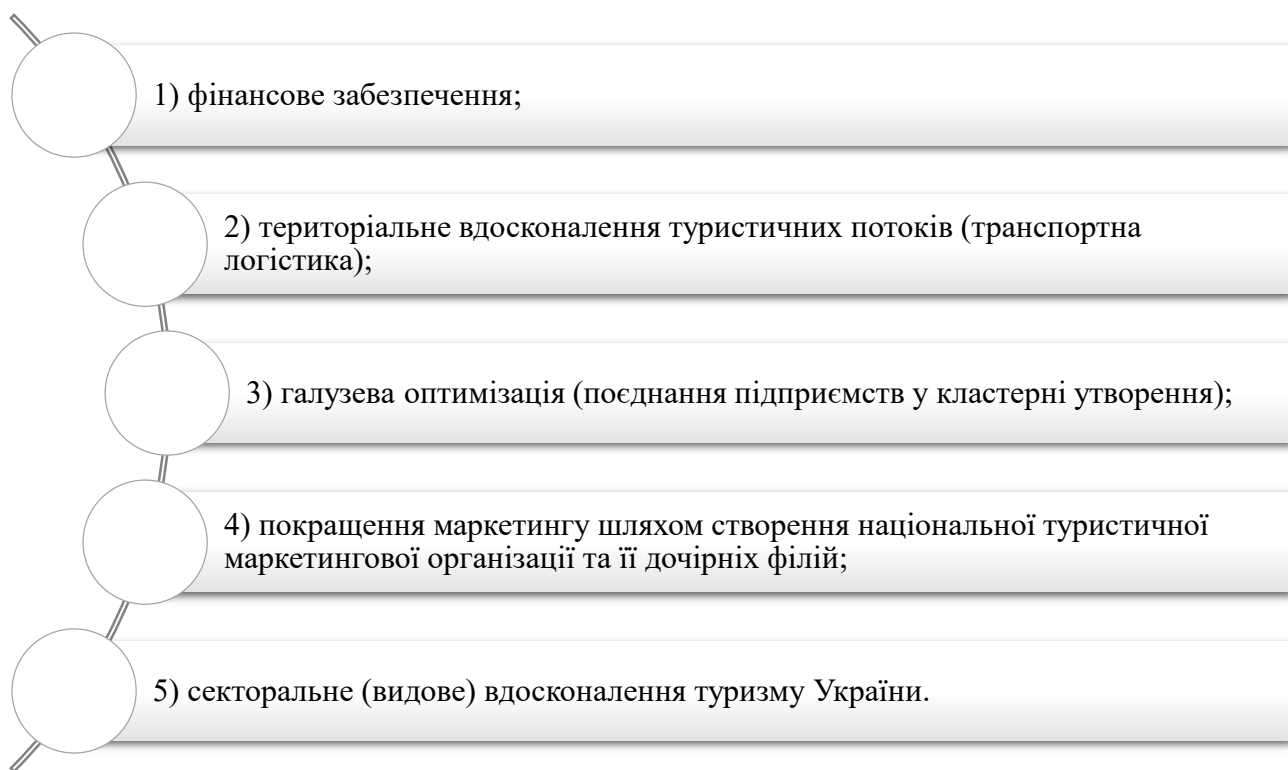

Рисунок 8 – Комплекс заходів поетапного повоєнного відновлення діяльності туристичної сфери в Україні (складено автором за даними [36])

Ці теоретичні блоки на практиці дуже часто проникають один в другий і важко піддаються відокремленню, але аналіз кожного з них дасть нам можливість використати міждисциплінарні дослідження і накласти синергетичний ефект на кожний з них зокрема.

Фінансовому забезпеченню «відводиться основна роль, оскільки за два роки існування туристичних підприємств у період COVID-19 вони вичерпали свої заощадження і багато з них вже існували за кредитні позички. Фіскальна спроможність держави та здатність населення сплачувати користувачські збори в майбутньому будуть обмеженими. Це буде серйозним стримувальним чинником для будь-яких варіантів державного чи приватного фінансування, а, значить, міжнародну допомогу слід зосередити на грантах, які можна отримувати з різних джерел» [36]:

1. «Механізм відновлення України» ЄС, в рамках якого надаються гранти і позики на відбудову. Він фінансується ЄС та державами-членами.

2. «Рахунок для України» МВФ, який є каналом грантів або позик від членів МВФ, їхніх офіційних установ, а також міжурядових установ і організацій для надання допомоги Україні у задоволенні її платіжного балансу та бюджетних потреб.

3. «Рамкова програма ЄБРР забезпечення стійкості та засобів до існування у розмірі 2 мільярдів євро, яка, зокрема, зосереджена на відстрочках платежів, простроченні та реструктуризації боргів, а також на екстремому фінансуванні ліквідності для України» [36].

4. «Багатодонорський механізм під керівництвом Світового банку для покриття основних державних видатків, таких як державний фонд оплати праці, який уже отримав змішану позику на пільгових і комерційних умовах в розмірі 1,5 мільярда доларів США» [37].

Україна могла б скористатися досвідом інших розвинених країн, які постраждали від національних катастроф, та оновити свої плани дій у надзвичайних ситуаціях на майбутнє. Землетрус у Новій Зеландії в 2010/11 році є одним із таких прикладів, інші приклади є в Японії, Італії, Мексиці, Сполучених Штатах тощо.

Транспортна логістика «в найближчий період буде залежати від відбудови транспортних шляхів, аеропортів, мостів, а також залежатиме від екологічної ситуації. Адже через нанесені масовані обстріли вода та ґрунт багатьох територій країни забруднені токсичними речовинами, що в сукупності становить серйозну небезпеку для здоров'я населення. Багато з цих проблем можна вважати транскордонними, тому вплив відчутний не лише в Україні, а й за її межами» [36]. «Витрати, які несе економіка через непрацездатність інфраструктури відбиваються і на роботі туристичної сфери, тому бажано чим швидше запуснути програму інституціалізації реконструкції інфраструктури. За пропозицією Центру економічних та політичних досліджень (CEPR)» [28], Європейська комісія (ЄК) запропонувала нову спільну інституцію – Платформу реконструкції України, – якою спільно керуватимуть ЄК та українська влада. Але ця платформа може бути не єдиною з огляду на різні інтереси інвесторів. «Очікується, що Платформа реконструкції України координуватиме Стратегічний план

реконструкції «Відбудуй Україну», включаючи фінансову допомогу з-за кордону. Розробником та власником плану має бути нещодавно створена Національна рада реформ в Україні. Передбачається, що Європейський Союз та інші партнери нададуть допомогу, яка підвищить ефективність плану. Платформа планує сприяти партнерству між певними локаціями Європейського Союзу та регіонами чи містами України з метою прискорення реконструкції» [37].

Щодо екстрених заходів, «то перші кроки у відповідь на катастрофу вже робляться. У зв'язку з триваючими бойовими діями виникне потреба у створенні або підтримці роботи ключових служб, а також у визначенні пріоритетів основних заходів з відновлення. Для створення базових умов для реконструкції необхідно буде відновити основні транспортні, електро- та водопровідні сполучення. Україна могла б використати реконструкцію інфраструктури для модернізації своєї мережі зв'язку (наприклад, прокладання оптоволокна під реконструйованими дорогами)» [36]. У міру відбудови доріг Україні слід розглянути можливість прокладання оптоволоконних кабелів і підключення більшої кількості людей, навіть якщо оператори не зможуть надавати послуги протягом кількох років, у тому числі в сільській місцевості.

Галузева оптимізація туристичної діяльності «вже працювала до війни і повинна і надалі продовжуватись. Сприяння бізнес-кластерам у розвитку за допомогою ефективною мережі та інфраструктури знань. Добре продумана політика розвитку кластерів може спонукати компанії до спільної співпраці для розробки комплексних проєктів, сприяти зв'язкам між галуззю та наукою та посилювати міжгалузеву взаємодію» [36]. До війни «українські туристичні кластери продемонстрували переваги такого об'єднання у Львові та в інших містах. Коли прямі іноземні інвестори знаходяться в таких кластерах, вони, імовірно, будуть більш охочі співпрацювати з іншими місцевими фірмами й організаціями» [36].

Покращення маркетингу шляхом «створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій. Для відновлення діяльності туристичної індустрії потрібно підійти до туризму як до комплексного продукту і розробити систему маркетингових засобів стимулювання продажів. Такі заходи може забезпечити тільки маркетингове агентство з туризму, так звані організації з маркетингу дестинації (ОМД)» [39]. Ще до початку бойових дій ДАРТ розпочала процес формування Комісії з питань підготовки до створення «Національної туристичної організації (НТО), яка має розробити положення про організаційно-правову форму ОМД та НТО, а також удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази діяльності туризму України. Вже була здійснена підготовча робота з обрання представників до складу Комісії від 9 областей України, решту делегатів від інших областей перебувають процесі обрання. Від області може бути обраним лише один представник до складу Комісії. У межах

своїх обов'язків він комунікуватиме з органами державної влади та представниками бізнесу свого регіону» [36].

Найбільш впливова міжнародна організація, що займається маркетингом туризму – Європейська туристична комісія (ЄТК) «запросила Державне агентство розвитку туризму України приєднатися до організації з безкоштовним трирічним членством, таким чином організація висловила свою солідарність з Україною. Рішення було прийнято під час 103-ї загальних зборів, які проходили 18-20 травня 2022 в Люблянці, організовані Словенською туристичною радою» [40]. «Ця зустріч зібрала керівників національних туристичних органів (НТО) з усієї Європи та асоційованих членів ЄТК з приватного сектору. Голова ДАРТУ Мар'яна Олесків приєдналася до Загальних зборів дистанційно як почесний гість. Членство України в цій організації надасть доступ до всіх його ресурсів і даних досліджень. Завдяки цьому членству ДАРТ матиме кращі можливості для розробки стратегії відновлення українського туристичного сектора після закінчення війни» [40].

Основоположним принципом ЄТК є сприяння подорожам як каталізатору миру, розуміння та поваги, тому підтримка українського туризму узгоджується з поточною місією ЄТК щодо зміцнення та просування Європи як дестинації для міжнародних туристів шляхом співпраці.

Секторальне (видове) вдосконалення туризму України буде залежати від попередніх стадій реконструкції туристичної діяльності, але в загальному буде продовженням вже існуючих тенденцій до екологізації та гуманізації туризму. «Основними напрямками екологічного туризму виступають оздоровчі походи в гори, сплави річками, скелелазіння та відвідання печер. Гуманізація туризму передбачає розвиток рекреаційних видів туризму, що покращують загальний стан здоров'я та культурного рівня. Так, вже у наших попередніх дослідженнях туризму України з допомогою багатовимірної аналізу, ми визначили пріоритетним лікувально-оздоровчий напрям, оскільки людство на даному етапі надає перевагу профілактиці захворювань» [41]. В Україні «цей вид туризму забезпечений природними ресурсами, особливо у Передкарпатті та Закарпатті, проте інфраструктура залишалась застарілою і не відповідала міжнародним нормам. Якщо завдяки міжнародним грантам санаторно-курортний комплекс реконструюють, то він зможе обслуговувати споживачів на найвищому рівні. Сьогодні першими споживачами повинні бути учасники бойових дій та постраждалі внаслідок воєнного конфлікту в Україні, а в майбутньому, з налагодженням всіх інших етапів відродження туризму, відновляться і туристичні потоки з-за кордону, як в 2021 році з великих арабських країн (ОАЕ та Саудівська Аравія)» [42].

Відновлення життєздатності індустрії туризму має розпочатися в регіонах, які найменш постраждали від війни. Завдяки цьому індустрія туризму зможе стати першоосновою для залучення туристів. Потік інвестицій має йти із заходу

на південь України. Так, на 2023–2025 роки пріоритетами функціонування туристичної індустрії в Україні мають стати: 1) «розробка стратегії розвитку національного туризму з урахуванням міжнародного досвіду та євроінтеграції; 2) створення ефективної системи управління індустрією туризму на державному та регіональному рівнях через національну систему і систему співфінансування суб'єктів туристичної індустрії; 3) розвиток механізмів фінансування туристичної індустрії за рахунок туристичних фондів та інструментів залучення інвестицій» [10]; 4) «створення цільових туристичних фондів на місцевому рівні, які спрямовуватимуть туристичні податки; 5) створення «Маршрутів пам'яті війни»; 6) подача заявки до Виконавчої ради Всесвітньої туристичної організації (UNWTO); 7) подання заявки на проведення Європейської конференції Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) в Україні; 8) розробка та реалізація концепції розвитку курортних зон на півдні України; 9) програма розвитку туристичної інфраструктури в національних природних парках України» [10]; 10) «створення та впровадження єдиного туристичного реєстру відповідно до змін Закону України «Про туризм»; 11) просування туристичних проєктів; 12) створення регіональних програм розвитку туризму, підкріплених місцевими цільовими фондами розвитку туризму; 13) створення сателітного рахунку в туризмі та розрахування внеску туризму до ВВП країни; 14) застосування європейських стандартів якості туризму» [10]; 15) «створення нових якісних освітніх програм у сфері туристичної індустрії; 16) розробка програм підтримки відновлення туристичної інфраструктури в Україні; 17) створення конкурентоспроможних туристичних продуктів через тісну співпрацю держави, органів місцевого самоврядування та бізнесу (інфраструктура + контент + комунікація)» [10]; 18) «запуск національної програми підтримки продажу та просування національного туристичного продукту; 19) створення національного конференц-офісу для залучення та підтримки великих міжнародних заходів в Україні; 20) запуск програм підтримки подорожей для молоді та старших; 21) реалізація стратегій просування туристичних продуктів та заходів на міжнародному рівні; 22) реалізація Державної програми створення робочих місць; 23) розбудова мережі туристично-інформаційних центрів» [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому, 2022. С. 24–32. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-4>
2. Філюк С.М., Зарічняк А. П. Розвиток туристичного потенціалу у воєнний час: міжнародний досвід і перспективи України. Академічні візії, 2022. Вип.14. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7588656>
3. History of Tourism in Croatia. URL: <http://surl.li/nzyxo>
4. Рейманн М., Корнус О.Г., Венгерська Н.С., Холодок В.Д., Пацюк В.С., Паланг Х. Розвиток туристичного бізнесу прифронтових громад в умовах війни: зарубіжний та український досвід. Регіональна економіка, 2023. №1. С. 136-144.
5. Rinkyashvili, N. (2012). Problemy i perspektivy razvitiya turizma v Gruzii [The Problems and Perspectives of Tourism Development in Georgia]. Vestnik Yerevanskogo universiteta: Ekonomika – Bulletin of Yerevan University: Economics, 3(2), 73-77. DOI: <https://doi.org/10.46991/BYSU:G/2012.3.2.073>
6. History of tourism in Cyprus. URL: <http://surl.li/nzyxs>
7. Is Israel Safe to Visit? URL: <https://travellersworldwide.com/is-israel-safe/>
8. Levit, S. (2008). Israel’s Tourism Industry: Recovering from Crises and Generating Growth. Pace digital repository: Website. URL: <http://surl.li/nzyyc>
9. Зарубіна А.В., Сіра Е.О., Демчук Л.І. Особливості туризму в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство, 2022. Вип. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
10. Цуркан І.М., Кривенкова Р.Ю. Пріоритети функціонування туристичної індустрії під час війни в Україні. Причорноморські економічні студії, 2023. Вип. 79. С. 247-250.
11. Через російську агресію в Україні постраждали 863 пам’ятки культурної спадщини. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-863-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny/>
12. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. URL: <http://surl.li/kargx>
13. Через російську агресію в Україні постраждали 1750 об’єктів культурної інфраструктури. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <http://surl.li/nzyyo>
14. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.
15. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с.

16. Васильєва О.О., Домашенко С.В., Каптюх Т.В. Перспективи розвитку туристичної галузі України у післявоєнний період. *Інфраструктура ринку*, 2023. Вип. 72. С. 185-191.
17. Шевчук, С., Вовк, С., & Цуркан, І. Організація функціонування спеціалізованих туристичних дестинацій в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 2022. (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-116>
18. Динаміка податкових надходжень від регіонів за три квартали 2023 року. ДАРТ. URL: <http://surl.li/ngcgl>
19. ДАРТ оновив перелік туристично-інформаційних центрів України. ДАРТ. URL: <http://surl.li/nzyuyu>
20. У 2022 році сума туристичного збору в Україні скоротилася на 24%. ДАРТ. URL: <http://surl.li/hlqfu>
21. Україна отримала рекорді 244 млн грн туристичного збору. ДАРТ. URL: <http://surl.li/euwbz>
22. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
23. Ковешніков В.С., Ліфіренко О.С., Стукальська Н.М. Інноваційні види туризму. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 4. С. 38–44.
24. Фалько Є.А., Копитько О.О. Розвиток етнотуризму в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2023. Випуск 71. С. 281–287.
25. Tomej K., Bilynets I., Koval O. Tourism business resilience in the time of war: The first three months following Russia's invasion of Ukraine. *Annals of Tourism Research*. 2023. vol. 99. 103547. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103547>.
26. Голод А.П., Феленчак Ю.Б., Перегіняк Т.І. Регіональні туристичні системи України: потенціал розвитку в кризових умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2020. Вип. 34. С. 49-55.
27. Беркова О., Борисюк О., Дудник І. Географічний регіон як об'єкт туристичного маркетингу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2019. 1(74). С. 75-81.
28. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія]. Л.: ІРД НАН України, 2006. 288 с.
29. Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.05 / Мирослава Борушак. Л., 2008. 35 с.
30. Кобзова С.М. Поняття «туристичний регіон», «регіональний туризм» та «туристський маршрут» у сучасному науковому дискурсі *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. №16(203). С.24-31.
31. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух, передмова В.М. Литвина. К.: Видавничий Дім „Слово”, 2006. 372 с

32. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Книги-XXI, 2013. 300 с.
33. ДАРТ розширив карту туристичних магнітів. ДАРТ. URL: <http://surl.li/lakmw>
34. Чорний О. Сталий розвиток українського туризму: що маємо створити для майбутнього? Журнал лідера сталого розвитку. 2023. № 2. URL: <http://surl.li/nzyzр>
35. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. 2022. Вип. 46. С. 11–15.
36. Бордун О., Шевчук В., Монастирський В., Лучка О. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни. Вісник Львівського університету. Серія економічна, 2022. Вип. 64. С. 178-196.
37. The OECD-Ukraine partnership. (2022) URL: <http://surl.li/nzyzт>
38. Becker, T. et al. (2022) A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine, Rapid Response Economics, No. 1, CEPR, London. URL: <http://surl.li/nzyzу>
39. Бордун О. Ю. Формування та оптимізація геопросторової системи туристичних потоків: міжнародний, національний, регіональний та локальний рівні : монографія . – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 344 с.
40. European travel commission extends complimentary membership to ukraine’s tourism agency. 2022. URL: <http://surl.li/gjjxd>
41. Шевчук В., Бордун О., Бабенко В. Застосування факторного аналізу для дослідження збалансованого розвитку туристичної дестинації (на прикладі України). Науковий погляд: економіка та управління. 2020. № 4 (70). С.103-109. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-70-17>
42. Мальська, М.П., Бордун О.Ю. Медичний і оздоровчий туризм (міжнародні та національні аспекти) навчальний посібник. Київ: вид-во «Каравела», 2022. 234 с.

ДОДАТКИ

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ

ВІД ТУРГАЛУЗІ ПО ОБЛАСТЯХ ЗА 9 МІСЯЦІВ (2021-2023 рр.)

ПОДАТКИ,	2021	2022	2023
млн грн:			
Вінницька	19,1	18,3	19,9
Волинська	9,4	9,0	11,1
Дніпропетровська	70,7	52,9	69,6
Донецька	42,4	16,3	5,6
Житомирська	9,9	6,4	9,8
Закарпатська	42,2	51,7	62,8
Запорізька	76,0	22,8	10,6
Івано-Франківська	103,9	136,6	99,1
Київська	88,9	120,0	172,8
Кіровоградська	11,1	8,0	10,9
Луганська	6,7	1,8	0,3
Львівська	151,0	197,4	248,4
Миколаївська	33,4	11,6	13,3
Одеська	315,4	66,0	76,1
Полтавська	31,8	25,6	30,9
Рівненська	11,3	9,6	14,2
Сумська	8,1	5,6	6,9
Тернопільська	12,3	11,1	13,6
Харківська	73,4	31,3	25,9
Херсонська	46,0	9,9	1,3
Хмельницька	15,1	16,5	22,0
Черкаська	15,9	13,1	13,9
Чернівецька	12,6	14,7	21,4
Чернігівська	13,2	9,2	7,1
м. Київ	559,2	318,6	354,1

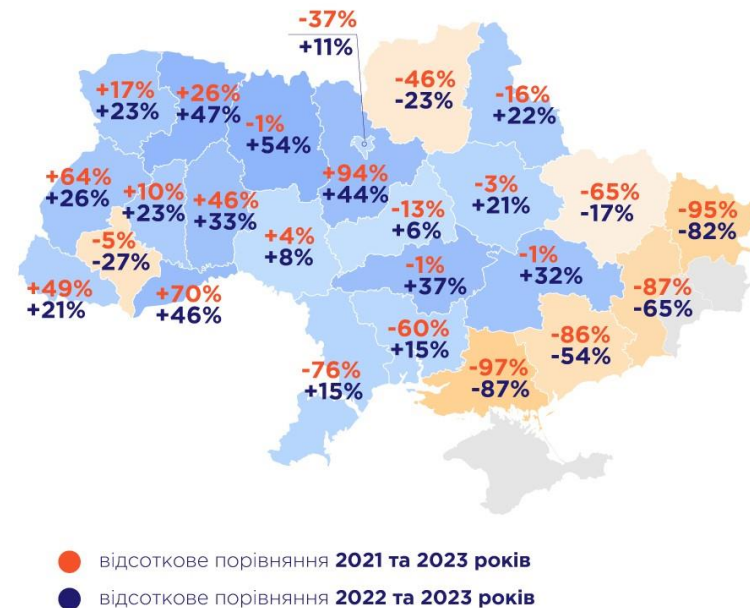

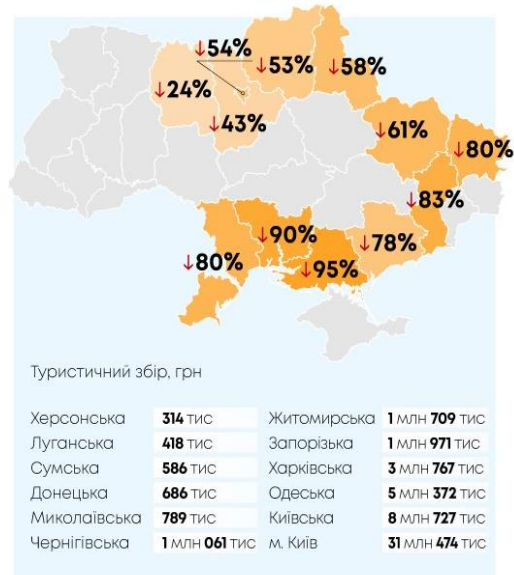
Рисунок А.1 – Аналіз динаміки податкових надходжень від туристичної галузі по областях за 9 місяців, 2021-2023 рр., млн. грн. [18]

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР

СПАД ЗАФІКСОВАНО*, %

НАЙБІЛЬШЕ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ СПЛАТИЛИ*

Рисунок Б.1 – Туристичний збір, 2021-2022 рр. [20]

ТУРИСТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ЦЕНТРИ УКРАЇНИ

ЦЕНТР

ВІННИЦЬКА

м. Вінниця
(вул. Сергія Зулінського, 9)
м. Вінниця
(вул. Соборна, 89)
м. Хмільник
м. Тульчин

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

м. Дніпро
м. Кам'янське
смт Покровське

КІРОВОГРАДСЬКА

м. Кропивницький
м. Олександрія
м. Долинська
с. Катеринівка
смт Компаніївка
м. Світловодськ

ПОЛТАВСЬКА

м. Полтава
(вул. Шведська Могила, 5)
м. Полтава
(майдан Незалежності, 5)
смт Олішня
м. Лубни
смт Диканька
м. Кременчук

ЧЕРКАСЬКА

м. Черкаси
м. Канів
м. Умань

СХІД

ХАРКІВСЬКА

м. Харків

ЗАХІД

ВОЛИНСЬКА

м. Володимир
м. Луцьк
с. Жидичин

ЗАКАРПАТСЬКА

с. Ужок
с. Стужиця
с. Гукливий
смт Чинадієво
с. Синевир
с. Негровець

М. Перечин

М. Рахів

(вул. Красне плесо, 77)

М. Рахів

(вул. Вербник, б/н)

смт Ясіня

м. Тячів

с. Терново

с. Мала Уголька

м. Мукачево

м. Ужгород

(пл. Народна, 4)

м. Ужгород

(вул. Духновича, 3)

м. Хуст

ІВ.-ФРАНКІВСЬКА

м. Івано-Франківськ

м. Коломия

с. Вигода

м. Косів

м. Галич

с. Ільці

с. Поляниця

ЛЬВІВСЬКА

м. Львів (пл. Ринок, 1)
м. Львів (вул. Руська, 20)
м. Львів (пл. Двірцева)
м. Львів
(вул. Любінська, 168)
м. Жовква
м. Борислав
м. Трускавець

м. Самбір

м. Дрогобич

РІВНЕНСЬКА

м. Острог

м. Дубно

ТЕРНОПІЛЬСЬКА

м. Тернопіль

м. Теребовля

м. Чортків

м. Заліщики

ХМЕЛЬНИЦЬКА

м. Хмельницький

смт Чорний Острів

м. Кам'янець-Подільський

м. Дунаївці

ЧЕРНІВЕЦЬКА

м. Чернівці

ПІВДЕНЬ

ЗАПОРІЗЬКА

м. Запоріжжя

МИКОЛАЇВСЬКА

м. Миколаїв

ОДЕСЬКА

м. Одеса

м. Біляївка

ПІВНІЧ

ЖИТОМИРСЬКА

м. Бердичів
(пл. Центральна, 1)
м. Бердичів
(вул. Вінницька, 10)
м. Коростень

КИЇВСЬКА

м. Київ
(вул. Хрещатик, 36)
м. Київ
(вул. Терещенківська, 9)
м. Переяслав
с. Гатне
м. Славутич

СУМСЬКА

м. Конотоп
смт Недригайлів
м. Середина-Буда

ЧЕРНІГІВСЬКА

м. Чернігів
(вул. Коцюбинського, 70)
м. Чернігів
(вул. Шевченка, 9)
смт Короп

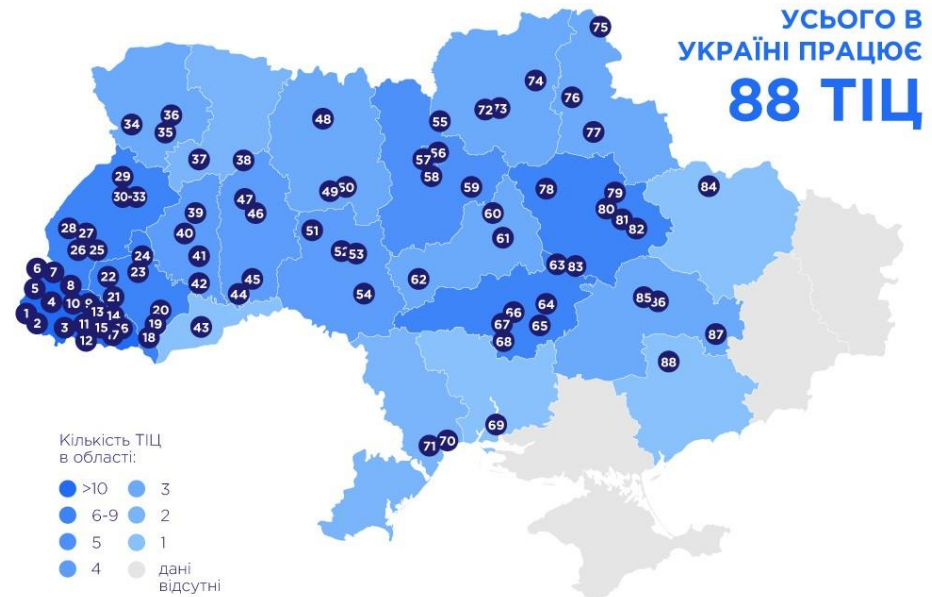

Рисунок В.1 – Розташування туристично-інформаційних центрів (ТІЦ) за регіонами держави у 2023 р. [19]

Таблиця В.1 - Перелік туристично-інформаційних центрів за регіонами України, 2023 р. [19]

№ п/п	Туристично-інформаційні центри України		
	Область	Місто	Адреса
1	2	3	4
1	Вінницька	м. Вінниця	вул. Сергія Зулінського, буд. 9
		м. Вінниця	вул. Соборна, 89
		м. Хмільник	вул. Сиротюка, буд.22
		м. Тульчин	вул. Незалежності, буд. 8 (в комунальному закладі «Публічна бібліотека Тульчинської міської ради Вінницької області»)
2	Волинська	м. Володимир	вул.Данила Галицького, 7
		м .Луцьк	вул. Сенаторки Левчанівської, 2
		с. Жидичин	Ковельська вул, 1а
3	Дніпропетровська	м. Дніпро	площа Героїв Майдану, 1
		м. Кам'янське	просп. Свободи, 39
		смт Покровське	вул. Дмитра Яворницького, 128
4	Житомирська	м. Бердичів	пл.Центральна, 1
		м. Бердичів	вул. Вінницька, 10
		м. Коростень	вул. Грушевського 20
5	Закарпатська	с. Ужок, 154	Ужгородський р-н
		с. Стужиця, 158	Ужгородський р-н
		с. Гукливий, 261	Мукачівський р-н
		смт Чинадієво	вул. Волошина, 53-б
		с. Синевир, 1626	Хустський р-н
		с. Негровець ур. Глуханья	Хустський р-н
		м. Перечин	вул. Ужанська, 7
		м. Рахів	вул. Красне плесо, 77
		м. Рахів	вул. Вербник, б/н
		смт Ясіня	вул. Миру
		м. Тячів	вул. Робоча, 6
		с. Терново	вул. Центральна, 176,
		с. Мала . Уголька	Тячівський р-н
		м. Мукачево	
		м. Ужгород	пл. Народна, буд. 4, каб. 419, 423
		м. Ужгород	вул.Духновича, 3
м. Хуст	Хустське агетство регіонального розвитку «Хуст- Європа-Центр»		
6	Запорізька	м. Запоріжжя	проспект Соборний, 151
7	Івано-Франківська	Туристично-інформаційний центр м. Івано-Франківськ (КП « Центр розвитку міста та рекреації»)	вул. Галицька, 4а, м. ІваноФранківськ

Продовження табл. В.1

1	2	3	4
7	Івано-Франківська	Туристично-інформаційний центр м. Коломиї (КП «Коломийський центр туризму та дозвілля»)	вул. Театральна, 32, м. Коломия
		Центр спадщини Вигодської вузькоколійки (КП "Центр спадщини Вигодської вузькоколійки")	вул. Данила Галицького, 66, сще Вигода
		Туристичноінформаційний центр м. Косова (КП Міське комунальне підприємство "Косів" Косівської міської ради)	майдан Незалежності, м. Косів
		Візит-центр «Галич» (КП Візит-центр Галицької міської ради)	вул. Кардинала Любомира Гузара, 7, м. Галич
		Візит-центр «Ільці» (Еколого-освітній візитцентр від НПП «Верховинський»)	присілок Голиці, с. Ільці, Верховинський р-н
		Туристичний центр Буковель	с. Поляниця, Надвірнянський рн
8	Київська	м. Київ	вул. Хрещатик, 36
		м. Київ	вул. Терещенківська, 9
		м. Переяслав	Богдана Хмельницького, 51
		с. Гатне	Київська, 138
		м.Славутич	Центральна площа, 9
9	Кіровоградська	м. Кропивницький	м.Кропивницький, вул. Гоголя, 91/46
		м. Олександрія	вул. Шевченка, 66
		м. Долинська	вул. Лазарева, 8,Комунальний заклад "Красзнавчий музей Долинської міської ради"
		с. Катеринівка, Кропивницький район	вул. Гагаріна, 8
		сmt Компаніївка, Кропивницький район	вул. Паркова, 4
		м. Світловодськ	вул. Героїв України, 4
10	Львівська	м. Львів	пл.Ринок 1
			вул. Руська, 20
			пл. Двірцева
		м. Жовква	вул. Любінська, 168
			пл. Вічева, 1

Продовження табл. В.1

1	2	3	4
10	Львівська	м. Борислав	вул. Шевченка, 25
		м. Трускавець	вул. Бориславська, 1
		м. Самбір	пл. Руська, 4
		м. Дрогобич	пл. Ринок 1
11	Миколаївська	м. Миколаїв	вулиця Адміральська, 20
12	Одеська	м. Одеса	вул. Єврейська, 4 А
		м. Біляївка	вул. Отамана Головатого, 412
13	Полтавська	м. Полтава	вул. Шведська Могила, 5
		м. Полтава	ТіЦ при управлінні культури Департаменту культури, молоді та сім'ї виконавчого комітету Полтавської міської ради, майдан Незалежності, 5
		сmt Опішня	ТіЦ при бібліотеці
		м. Лубни	ТіЦ при Лубенському краєзнавчому музеї імені Гната Стеллецького, вул. Ярослава Мудрого 30/25
		сmt Диканька	ТіЦ при Диканському історико-краєзнавчому музеї імені Д.М. Гармаша, вул. Незалежності, 68
		м. Кременчук	ТіЦ при Управлінні культури і туризму виконавчого комітету Кременчуцької міської ради, пл. Перемоги, 2.
14	Рівненська	м. Острог	проспект Незалежності, 2, Острог, Рівненська область, 35800
		м. Дубно	вул. Замкова, Дубно, Рівненська область, 35600
15	Сумська	Конотопська міська територіальна громада Конотопського району	м. Конотоп, вул. Садова, 2
		Недригайлівська селищна територіальна громада Роменського району	сmt Недригайлів, вул. Шевченка 13
		Середино-Будська міська територіальна громада Шосткинського району	м. Середина-Буда вул. Новгород-Сіверська, 62
16	Тернопільська	м. Тернопіль	вул. Грушевського, 2
		м. Теребовля	Ратуша, вул. Шевченка, 8
		м. Чортків	вул. Шевченка, 21
		м. Заліщики	вул. С.Бандери, 22

Продовження табл. В.1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
17	Харківська	м. Харків	майдан Свободи, 5, будівля Держпром, 9 під., 1 пов. (вхід зі сторони проспекту Незалежності)
18	Хмельницька	м. Хмельницький	вул.Проскурівська, 40
		смт Чорний Острів	пров. Вовчогоранський, 3
		м. Кам'янець-Подільський	пл. Польський ринок, 18
		м. Дунаївці	вул. Героїв Маріуполя, 1
19	Черкаська	м. Черкаси	вул. Смілянська, 100/1А
		м. Канів	м.Канів, вул.О. Кошового,1
		м. Умань	Центральний сквер (вул. Незалежності, 2)
20	Чернівецька	м.Чернівці	площа Центральна,1 1
21	Чернігівська	м. Чернігів	вул. Коцюбинського, 70
		м. Чернігів	вул. Шевченка, 9
		смт Короп	вул. Поштова, 6
Всього по Україні		88	

ТУРИСТИЧНІ МАГНІТИ УКРАЇНИ

Рисунок Г.1 – Розподіл туристичних магнітів України за регіонами, 2023 р. [33]